Strategia
2030

Opracowanie strategii rozwoju **Gdańskiego Obszaru Metropolitalnego do 2030 roku**

Diagnoza sektorowa

Rola małych miast i obszarów wiejskich w rozwoju obszaru metropolitalnego

Jerzy Bański, Konrad Czapiewski

Warszawa–Gdańsk 2014

Strategia
2030

Diagnoza
sektorowa

Rola małych miast i obszarów wiejskich w rozwoju obszaru metropolitalnego

Jerzy Bański, Konrad Czapiewski

Warszawa–Gdańsk 2014

Strategia
2030

Instytut Rozwoju

PAN
IGiPZ

Spis treści

1. Executive summary 9

1.1 Najważniejsze ustalenia 9

1.2 Kluczowe wnioski i rekomendacje dla polityki 12

1.3 Key findings 15

1.4 Key conclusions and recommendations for policy-makers 18

2. Wprowadzenie 23

3. Struktura przestrzenna obszarów wiejskich OM 27

4. Podstawowe trendy w rozwoju małych miast i obszarów wiejskich OM 31

5. Identyfikacja podstawowych problemów 39

5.1 Suburbanizacja 39

5.2 Ruch turystyczny 42

5.3 Rolnictwo 43

5.4 Małe miasta 46

6. Analiza zróżnicowania wewnętrznego w obrębie OM 53

7. Analiza benchmarkingowa 61

8. SWOT parametryczny 67

9. Propozycja koordynacji działań w ramach OM 73

10. Podsumowanie 77

11. Spis literatury 83

12. Załączniki 85

12.1 Załącznik 1. - Rekomendacje dalszych prac analitycznych 85

Autorzy ekspertyzy:

prof. zw. dr hab. **Jerzy Bański**
tel. (0-22) 697-89-19,
jbanski@twarda.pan.pl

dr **Konrad Czapiewski**
tel. (0-22) 697-89-38,
konrad@twarda.pan.pl

Polska Akademia Nauk
Instytut Geografii
i Przestrzennego Zagospodarowania
im. Stanisława Leszczyckiego

Zakład Geografii Wsi
i Rozwoju Lokalnego

ul. Twarda 51/55
00-818 Warszawa,
http://www.igipz.pan.pl/

Executive summary

Najważniejsze ustalenia

1. Obszar Metropolitalny, **ma raczej niekorzystny system osadnictwa** charakteryzujący się dysproporcjami w zakresie rozmieszczenia ośrodków miejskich. Ogólnie można w nim wyróżnić trzy strefy. Pierwszą jest zurbanizowana strefa nadmorska z miastami centralnymi (Gdańsk, Gdynia, Sopot) i ośrodkami uzupełniającymi (Wejherowo, Reda, Rumia, Pruszcz Gdański), które tworzą duży kompleks urbanistyczny. Drugą strefę stanowią miasta położone w sąsiedztwie tego kompleksu o zróżnicowanych funkcjach gospodarczych (Tczew, Malbork, Nowy Dwór Gdański, Nowy Staw, Żukowo, Kartuzy, Puck, Władysławowo) oraz gęsta sieć, na ogół dużych wsi. Do trzeciej strefy należą miasta zlokalizowane peryferyjnie - nieduże i z utrudnioną dostępnością komunikacyjną (Krynica Morska, Hel, Jastarnia, Łeba, Lębork, Pelplin, Gniew) oraz rzadziej rozmieszczone osady wiejskie, o zróżnicowanej wielkości.
2. Poza północnym i częściowo zachodnim fragmentem OM, **małe miasta tworzą gęstą sieć,** ułatwiającą podejmowanie współpracy oraz wzajemne uzupełnianie się w zakre-

sie handlu i usług. Cechą charakterystyczną północnego pasa nadmorskiego jest natomiast brak małych i średniej wielkości miast; zlokalizowane są tam przede wszystkim liczne, ale nieduże wsie.

3. Położenie małych miast determinuje ich funkcje społeczno-gospodarcze. **Ośrodki położone pod Trójmiastem pełnią przede wszystkim funkcje mieszkalne** i w znacznie mniejszym stopniu rekreacyjno-usługowe. **Dalej położone miasta stanowią ważne ogniwo lokalnej obsługi** (usługi, handel, administracja). Są to głównie miasta rolniczo-usługowe, obsługujące swoich mieszkańców i ludność z okolicznych wsi. W strukturze zatrudnienia małych miast przeważają usługi nierynkowe z udziałem przemysłu i usług rynkowych.
4. **W strukturze funkcjonalnej obszarów położonych poza miastami centralnymi występują przede wszystkim funkcje mieszkaniowe, rolnicze i turystyczne.** W bezpośrednim sąsiedztwie Trójmiasta położone są obszary urbanizowane, które charakteryzuje przede wszystkim rozwój funkcji mieszkaniowych i usługowych. Strefa taka ciągnie się na północy od Wejherowa po Pruszcz Gdański na południu, a jej zasięg określa dostępność komunikacyjna. Największy obszar obejmuje wielofunkcyjna strefa przejściowa, którą charakteryzuje zróżnicowana struktura funkcjonalna – od mieszkaniowej, przez turystyczną, po funkcję rolniczą. Na peryferyjnych fragmentach OM są gminy o funkcjach rolniczych, turystycznych i mieszanych.
5. Obszar Metropolitalny cechuje **wyraźna koncentracja ludności w obrębie aglomeracji trójmiejskiej;** w bezpośredniej strefie nadmorskiej występuje największe nagromadzenie miast o zróżnicowanej wielkości. Wokół aglomeracji trójmiejskiej obserwuje się intensywne procesy urbanizacyjne, nasilone szczególnie w kierunkach dogodnych połączeń komunikacyjnych. Rozwój ludnościowy wsi podmiejskich jest bardzo dynamiczny i towarzyszy mu powstawanie nowych osiedli mieszkaniowych. W sąsiedztwie Trójmiasta skoncentrowane są największe osady wiejskie, liczące ponad 1000 mieszkańców.

6. **Rozwój ludnościowy stref podmiejskich wynika** przede wszystkim **z napływu migracyjnego** mieszkańców miast, natomiast wzrost liczby mieszkańców na tradycyjnych obszarach wiejskich (szczególnie Kaszuby) jest wynikiem przyrostu naturalnego. Odpływ mieszkańców miast na obszary podmiejskie dotyczy przede wszystkim **osób w wieku produkcyjnym i przedprodukcyjnym.** Dlatego społeczeństwo stref urbanizowanych odmładza się zaś miasta charakteryzuje proces starzenia się mieszkańców. Budownictwo mieszkaniowe niesie ze sobą pewne zagrożenia związane z „przeinwestowaniem" i „przeludnieniem", chaosem przestrzennym, zwiększoną presją na środowisko naturalne oraz degradacją lub fragmentacją siedlisk naturalnych. Problemem jest także niedostosowany system komunikacyjny, który utrudnia mieszkańcom gmin podmiejskich dostęp do miasta, w tym przede wszystkim wydłuża czas dojazdu do pracy i szkoły.
7. **Pogłębiają się różnice poziomu rozwoju pomiędzy obszarem centralnym i obszarami peryferyjnymi.** Grozi to dezintegracją regionu, w tym osłabieniem konkurencyjności oraz zdolności do skutecznego przełamywania barier rozwojowych. Z różnic w poziomie rozwoju wynikają m.in. intensywne dojazdy do pracy w Trójmieście nawet z odległych terenów regionu pomorskiego. Trójmiasto charakteryzuje wzrost liczby podmiotów gospodarczych, zaś w gminach peryferyjnych OM miała miejsce na ogół stabilizacja lub niewielki spadek ich liczby.
8. **Zróżnicowane warunki przyrodnicze wyraźnie determinują strukturę użytkowania ziemi.** Wschodnia i południowa część obszarów wiejskich OM charakteryzuje się bardzo dobrymi warunkami agroekologicznymi, co sprzyja rozwojowi intensywnego i towarowego rolnictwa. Cechą tamtejszych gospodarstw rolnych jest stosunkowo wysoki poziom wykształcenia ich właścicieli, bardzo wysoki udział gruntów ornych i stosunkowo duża przeciętna powierzchnia gospodarstwa. **W ostatnich latach dokonał się duży postęp w zakresie wyposażenia technologicznego w sektorze żywnościowym,** co należy wiązać z napływem środków w ramach WPR. Rozwój rolnic-

twa na OM należy wiązać przede wszystkim z możliwościami zaopatrzenia w żywność obszaru rdzeniowego. Warunki takie spełnia specjalizacja produkcji warzywniczej i drobiarskiej. Powinien temu towarzyszyć rozwój przetwórstwa spożywczego. Zagrożeniem dla żuławskiego obszaru żywicielskiego jest podniesienie się poziomu wód morskich związane z prognozowanym ociepleniem klimatu; jest to raczej odległa perspektywa, ale należy już dziś uwzględnić to zagrożenie, łącznie z problemem wzrostu zasolenia gleby.

9. Wzrasta znaczenie **usług związanych ze spędzaniem wolnego czasu.** Obszar Metropolitalny posiada relatywnie do innych regionów bogatą ofertę turystyczną i jedną z największych w kraju baz noclegowych. Poza zurbanizowaną strefą Trójmiasta, rozwój usług turystycznych odbywa się w małych ośrodkach nadmorskich (Krynica Morska, Hel, Łeba, Władysławowo, Jastarnia), które stanowią miejsca koncentracji usług turystycznych przede wszystkim w sezonie letnim. Wzrasta też znaczenie agroturystyki (Kaszuby i Żuławy Wiślane) oraz turystyki i rekreacji świąteczno-weekendowej, z których korzystają przede wszystkim mieszkańcy regionu. W nadchodzących latach należy oczekiwać dalszego wzrostu zainteresowania wypoczynkiem nad morzem. Istotnym zadaniem jest wydłużenie sezonu turystycznego.

Kluczowe wnioski i rekomendacje dla polityki

1. Postuluje się większą **kontrolę procesów suburbanizacyjnych w celu łagodzenia konfliktów przestrzennych** i optymalnego rozwoju struktury przestrzennej na obszarach sąsiadujących z Trójmiastem. Współpraca jednostek terytorialnych powinna dotyczyć przede wszystkim wspólnego planowania i działań inwestycyjnych uwzgledniających interesy wszystkich stron. Może to dotyczyć na przykład systemu komunikacyjnego (bilety sieciowe, tabor transportowy, itp.), oczyszczania ścieków i utylizacji zanieczyszczeń, usług publicznych itp.

2. **Powinno następować wzmacnianie funkcji ponadlokalnych przez miasta powiatowe.** Uzyskane wyniki wskazują, jak ważnymi ośrodkami w przestrzeni OM są małe i średnie miasta zlokalizowane poza rdzeniem obszaru metropolitalnego. Stanowią one istotne miejsce realizacji większości działalności usługowych – **polityka rozwoju obszaru metropolitalnego powinna dążyć do immanentnego wzmacniania ich roli oraz budowaniu przewagi komparatywnej w oparciu o komplementarność funkcjonalną.**
3. **Istotnym zadaniem jest wydłużenie sezonu turystycznego.** W Obszarze Metropolitalnym funkcje turystyczne powinny rozwijać się przede wszystkim w gminach nadmorskich oraz na Pojezierzu Kaszubskim. Inne tereny mają raczej ograniczone możliwości rozwoju tej funkcji; uwaga władz lokalnych powinna więc koncentrować się bardziej **na rozwoju rekreacji sobotnio-niedzielnej,** głównie dla mieszkańców OM niż na rozwoju turystyki związanej z przyjazdami spoza regionu. Tylko obszary o wysokich walorach przyrodniczo-kulturowych mogą rozwijać swoją ofertę turystyczną dla osób przyjeżdżających z różnych regionów kraju.Dodatkowo należy rozwijać dodatkowe usługi, skierowane do określonych grup społecznych (konferencje, obozy szkoleniowe i sportowe, zielone szkoły, itp.). Konsekwencją procesu starzenia się społeczeństwa jest wzrost zapotrzebowania na usługi rehabilitacyjne i związane z opieką osób starszych (tzw. *silvereconomy*).
4. Współdziałanie w zakresie poprawy **zdolności systemu komunikacyjnego** w odniesieniu do migracji wahadłowych. Należy stworzyć kompleksowy system połączeń komunikacyjnych dla osób dojeżdżających do pracy w ramach „jednego biletu" oraz kształtować system „park&ride".
5. Promowana powinna być **idea partnerstwa miejsko-wiejskiego,** która zasadza się na równorzędnym traktowaniu, czyli odejściu od podporządkowania obszarów wiejskich dynamicznie rozwijającym się miastom.Współpraca taka może dotyczyć bardzo różnych płaszczyzn, na przykład: produkcji i zaopatrzenia w żywność, infrastruktury, wspólnej polityki proinwestycyjnej. Współpraca może być za-

wiązywana pomiędzy różnymi podmiotami; np. między JST, podmiotami sektora prywatnego i społecznego, organizacjami i różnego typu stowarzyszeniami.

6. Obszary wiejskie i małe miasta ze względu na swój holistyczny zakres przedmiotowy wymagają **kompleksowej polityki rozwoju oraz ciągłego monitoringu procesów** tam zachodzących ze względu na dużą liczbę czynników oddziałujących na ich rozwój oraz dużą wrażliwość na dominujące w danym okresie szanse lub zagrożenia.
7. **Scenariusz rozwoju obszarów wiejskich OM wymaga dywersyfikacji strategii w zależności od renty położenia ze względu na obszar funkcjonalno-przestrzenny.** Tereny o korzystnych warunkach przyrodniczych będą rozwijały swoją funkcję rolniczą przy zachowaniu tendencji wzrostu towarowości, produktywności oraz specjalizacji rolnictwa. Na tych terenach kluczowe będą interwencje Wspólnej Polityki Rolnej wspierające zdekapitalizowany majątek gospodarstw rolnych oraz wsparcie organizacji producentów i integracji pionowej z rosnącym przemysłem spożywczym regionu. Ze względu na duże zatrudnienie w rolnictwie (rzeczywiste potrzeby zasobów pracy przy założeniu wysokiej produktywności i efektywności kosztowej właściwej dla danego obszaru UR szacowane są na 30% osób obecnie pracujących w rolnictwie) dla wzmocnienia pozarolniczej funkcji tych obszarów należałoby wzmacniać sektor usług dla rolnictwa. Obszar Kaszub i pasa nadmorskiego charakteryzuje się wysokim potencjałem endogennym turystyki. Obszary wiejskie w tym subregionie cechują się malejącą rolą rolnictwa, ale za to wzrostem przedsiębiorczości indywidualnej. Interwencje skierowane na ten obszar funkcjonalno-przestrzenny powinny koncentrować się na zachowaniu wiejskiego charakteru obszarów poprzez rozwój rolnictwa ekologicznego i rozwijanie produktów regionalnych. Turystyce nadmorskiej powinny również towarzyszyć działania wspierające

„pomorską" regionalizację usług turystycznych. **Rekomenduje się przyjęcie strategii polegającej na koncentracji polityki rozwoju obszarów wiejskich wokół wiodących sektorów (rolniczego, rezydencjalnego, turystycznego) oraz wykorzystania potencjału endogennego renty położenia gmin.**

Key findings

1. **The Metropolitan Area has rather an unfavourable system of settlement,** with disparities in distribution of urban centers. Generally, one can discern three zones. First, there is an urbanized coastal zone with central cities (Gdańsk, Gdynia, Sopot) and supportive/complementary centers (Wejherowo, Reda, Rumia, Pruszcz Gdański), which form a large urban complex. Second zone is made up of cities/towns situated in the vicinity of the aforementioned complex, with varied economic functions (Tczew, Malbork, Nowy Dwór Gdański, Nowy Staw, Żukowo, Kartuzy, Puck, Władysławowo), as well as of a dense network of generally large rural villages. To the third zone belong towns that are located peripherally – these are small towns, with poor/inferior transportation accessibility (Krynica Morska, Hel, Jastarnia, Łeba, Lębork, Pelplin, Gniew), and sparsely distributed rural villages of varying size.
2. Apart from the northern and partly the western fragment of the MA, **small towns form a dense network** that enhances cooperation and mutual complementary relationship in terms of trade and services. However, a characteristic feature of the northern coastal belt is a lack of small and medium-sized towns: in this area, a settlement pattern is dominated by a large number of small villages.
3. Location of small towns determines their socio-economic functions. **The settlements located outside the Tri-City perform mainly residential and,** to a much lesser de-

gree, recreational and service functions. **Further situated towns constitute an important element of local services operations** (services, trade, administration). These are primarily agricultural-service towns providing services to their inhabitants and to population from their rural hinterlands. The pattern of employment in small towns is dominated by non-market services, with share of industry and market services sectors.

4. **A functional structure of the areas located beyond the central cities is dominated by residential, agricultural and touristic functions.** In the direct neighbourhood of the Tri-City, urbanized areas are located, which are characterized predominantly by a rapid development of residential and tertiary functions. This zone stretches from Wejherowo in the north as far as Pruszcz Gdański in the south, and it has good transportation accessibility. The largest areas is comprised of multifunctional transitory zone, which is characterized by a differentiated functional structure – from residential through touristic and down to the agricultural functions. In the peripheral parts of the MA there are communes with agricultural, touristic and mixed functions.
5. A characteristic feature of the Metropolitan Area is a **strong concentration of population within the Tri-City agglomeration;** in the immediate vicinity of coastal zone there occurs the highest concentration of cities/towns of varying size. Around the Tri-City agglomeration there are intense urban sprawl processes, which are of particular intensity in the directions that are marked by convenient transportation accessibility. Population changes of suburban villages are of dynamic character and are accompanied by development of new housing estates. In the vicinity of the Tri-City are concentrated the greatest rural villages, with more than 1000 inhabitants.
6. **Population growth of suburban zones is primarily a result of migratory inflow** of inhabitants from cities, while an increase in population noted in traditional rural areas (in particular Kaszuby) is due to natural population growth.

Movement of cities' inhabitants to suburban areas involves predominantly **the working-age and pre-working-age population.** Therefore a society belonging to suburban zones is getting younger, while the population of cities is marked by ageing processes. Housing construction carries some potential threats associated with "excessive investments" and "overpopulation", spatial chaos, and an increased pressure on natural environment and degradation or fragmentation of natural habitats. Also, insufficiently adjusted transportation system presents a problem, which makes it difficult for population of suburban zones to access the cities, as well as resulting in increased commuting time for employees and students.

7. **The disparities in the level of development between central and peripheral areas are getting increasingly worse.** This situation may lead to the region's disintegration, as well as to undermining its competitiveness and ability to successfully overcome developmental barriers. The gaps in the level of development result in *inter alia* intense commuting flows to places of work in the Tri-City even from a fairly distant places of the coastal region. The Tri-City is characterized by growth in economic entities, whilst in peripheral communes of the MA, in general, there is a stabilization in that respect or a slight drop in the number of business entities.
8. **Varying natural conditions strongly influence the structure of land-use.** Eastern and southern part of the MA rural areas enjoys very good agro-ecological conditions, which creates favours development of intensive and commercial agriculture. A noticeable feature of farms that are located in that part are: relatively a high level of education of their owners, high percentage of arable lands and relatively large, on average, acreage of these farms. **In recent years, it has been observed a significant progress in terms of technological equipment of farms** especially in the food sector, which certainly is linked to inflow of financial resources under the framework of Common Agricultural Policy. Agricultural development within the MA should be

associated primarily with possibilities of providing food supplies to the core area. These conditions are fulfilled by specialization in vegetable growing and poultry farming. This should be accompanied by development of food processing industry. The Żuławy food-supplying-region may face a potential risk due to the rising level of sea waters due to predicted global warming, but it is rather a distant future; though this problem should be taken into consideration, including the threat of growth in soil salinity.

9. **Services related to leisure or free time activities are gaining increasing importance.** The MA, as compared to other regions, has rich touristic potential and well-developed tourist accommodation facilities, being one of the best in Poland. Outside the Tri-City zone, a development of touristic sector takes place especially in small coastal towns (Krynica Morska, Hel, Łeba, Władysławowo, Jastarnia), which are the places of concentration of tourist-related services predominantly during the summer season. Agro-tourism is also a growing industry (Kaszuby and Żuławy Wiślane) – as do short-stay tourism and recreation during holiday and weekend breaks. In the coming years, it ought to be expected a further growth in the interest in recreation at the seaside. The efforts should be aimed toward extending the tourist season.

Key conclusions and recommendations for policy-makers

1. It is recommended **that a greater control over suburbanization process should be exerted in order to mitigate spatial conflicts** and to optimize the development of spatial structure in the areas neighboring with the Tri-City. A collaboration of territorial units ought to be predominantly based on a joint planning and investment activities that take into account the interests of all parties. For example, it can be concerned with transportation system (e.g. multi-modal public transport tickets, transport fleet, etc.), sewage and waste treatment, public services etc.

2. Efforts are required **to strengthen supra-local functions carried out by powiat (county) cities/towns.** The obtained findings indicate that small and medium-sized cities/towns located outside the core region within the MA space play a particularly important role. Namely, these towns occupy important place in the overwhelming part of the service sector activities – thus **the policy of development should strive towards immanent strengthening of their role and enhancing their comparative advantage based on functional complementarity.**
3. **The crucial task is to extend the tourist season.** In the Metropolitan Areas touristic functions ought to be developed chiefly in the coastal communes and in the Kashubian Lake District. Other areas need to have rather restricted possibilities for development of this function; a major focus of attention on the part of local authorities needs to be on **developing weekend (Saturday-Sunday) recreation,** mainly for the inhabitants of the MA rather than on developing the tourism for the people coming from outside the MA region. Only areas high natural and cultural values should be allowed to develop their touristic resources more efficiently aimed for tourists coming from other regions. Additionally, other services need to be promoted, targeting specified social groups (conferences, training and sport camps, so-called green schools – i.e. boarding schools in the country or other places used for school trips, etc.). A consequence of ageing population processes is an increase in demand for rehabilitation services and other services related to care of the elderly (the so-called silver economy).
4. Cooperation is required that is aimed at **improving the capacity of transportation system** with regard to shuttle migrations. It needs to be created a comprehensive system of convenient transit connections for commuters to places of working under the framework of "one travel card", as well as developing the system "park&ride".

5. An idea of urban-rural partnership needs to be promoted, which is based on equiponderant treatment, i.e. abandoning the subjugation of rural areas to the will of dynamically developing cities. This approach can provide a basis for cooperation on many issues, for example, production and supply of food, infrastructure, collaborative pro-investment policy. Collaboration can be developed between different entities: eg. Between self-governmental territorial units, entities of private and public sector, organizations and various types of associations.
6. Rural areas and small towns due to their holistic material scope require **a comprehensive policy of development and continual monitoring of ongoing processes** because of many factors affecting their development as well as a high susceptibility to dominant opportunities and hazards in a given period.
7. **Scenario of rural areas development in the MA requires adopting a diversified strategy depending on location rent pursuant to the functional-spatial area.** Localities endowed with favourable natural conditions will be performing their agricultural function given that they maintain a growth trend in marketability, productivity and specialization of agriculture. In these areas, of key importance will be issues such as interventions of Common Agricultural Policy that support depreciated property of agricultural farms, as well as providing support to organizations of producers and to vertical integration with growing food industry of the region. Due to a large-scale employment in agriculture (real needs for labour resources given the high productivity and cost effectiveness in accordance with a given type of agricultural land are estimated at 30% of the current number of people employed in agriculture) in order to strengthen the non-agricultural function of these areas efforts are required that are aimed at supporting services sector for the needs of agriculture. The area of Kaszuby and a coastal belt is characterized by a high endogenous potential of tourism. In the

rural areas, situated in this subregion, agriculture plays a diminishing role, but as regards an individual entrepreneurship it shows an upward trend. Interventions aimed at this particular functional-spatial area need to be focused on preserving the rural character by way of development of ecological agriculture as well as by encouraging development of regional products. Coastal tourism ought to be accompanied by measures that support "Pomeranian" regionalization of tourism services. **It is recommended that a strategy should be adopted that is based on a concentration of policies for rural areas development around the leading sectors (agricultural, residential, tourism), as well as on taking advantage of endogenous potential of location rent.**

Wprowadzenie

Diagnoza dotyczy miast (położonych poza aglomeracją trójmiejską) i obszarów wiejskich. Badana jest **struktura przestrzenna i morfologiczna systemu osadniczego** Obszaru Metropolitalnego oraz **podstawowe funkcje gospodarcze** tamtejszych gmin. Małe miasta i obszary wiejskie położone w bezpośrednim sąsiedztwie Trójmiasta stanowią integralną część obszaru zurbanizowanego o silnych powiązaniach funkcjonalnych z centrum. Natomiast obszary położone z dala od aglomeracji należą do tradycyjnych obszarów wiejskich, w których nadal wiodącą rolę odgrywa sektor rolnictwa. W strukturze funkcjonalnej OM szczególną uwagę zwrócono na rolnictwo, turystykę i mieszkalnictwo. Analizie poddano **współczesne trendy rozwojowe w obszarze metropolitalnym** oraz zwrócono uwagę na najważniejsze problemy związane z tym rozwojem.

Obowiązujący w UE od początku lat dziewięćdziesiątych ub. wieku paradygmat rozwoju obszarów wiejskich opiera się na idei zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa. Zakłada ona, że w planowaniu i wdrażaniu strategii rozwoju obszarów wiejskich należy w racjonalny sposób równoważyć znaczenie gospodarczego, społecznego, kulturowego i przyrodniczego wymiaru tegoż rozwoju. Obszary wiejskie pełnią szereg **funkcji społecznych, ekonomicznych i kulturowych.** Są przede wszystkim miejscem zamieszkania i pracy, miejscem rekreacji i odpoczynku oraz obszarem produkującym żywność. Obszary wiejskie OM spełniają wszystkie te cele, ale w różnym stopniu, zależnie od położenia względem największych ośrodków miejskich.

Szczegółowa analiza struktury funkcjonalnej oraz osadniczej jest sprawą zasadniczą w przypadku OM, gdzie występuje bardzo szeroka gama typów funkcjonalnych gmin wiejskich i małych miast wchodzących w jego skład. **Zróżnicowanie i duża mozaikowatość struktur funkcjonalnych stanowi podstawę do wielofunkcyjnego i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich i małych miast.** Jednakże równocześnie tak duża różnorodność może doprowadzać do sytuacji konfliktogennych, wypierania funkcji o większej ekstensywności zagospodarowania terenu przez funkcje bardziej intensywne oraz może stwarzać problemy w jednoznacznym przypisaniu celów strategicznych. Stąd też analizy w tym obszarze badawczym są podporządkowane jednoznacznej diagnozie i ocenie uwarunkowań i możliwości rozwojowych obszarów położonych poza głównym rdzeniem OM.

Tematyka badań dotyczy najistotniejszych uwarunkowań rozwojowych małych miast i wsi obszaru metropolitalnego. Objęto nimi następujące zagadnienia: zróżnicowanie struktury funkcjonalnej, zmiany demograficzne, rozwój budownictwa mieszkaniowego, kierunki rozwoju turystyki, obszary intensywnej produkcji rolnej, dojazdy do pracy, itp. Wymienione zagadnienia były identyfikowane, jako kluczowe, przez przedstawicieli samorządu lokalnego i współpracujących z nim instytucji na warsztatach/konsultacjach społecznych poświęconych małym miastom i obszarom wiejskim. W tym miejscu autorzy diagnozy składają serdeczne podziękowania wszystkim osobom, którzy wzięli udział w dyskusjach warsztatowych oraz nadesłali swoje uwagi.

Struktura przestrzenna obszarów wiejskich OM

Współczesną strukturę systemu osadniczego OM kształtowały przede wszystkim uwarunkowania przyrodnicze i historyczne. Cechuje ją wyraźna koncentracja ludności w obrębie aglomeracji trójmiejskiej, gdzie zlokalizowane są dominujące ośrodki miejskie (mieszka w nich 35% mieszkańców województwa pomorskiego). W bezpośredniej strefie nadmorskiej występuje największe nagromadzenie miast o zróżnicowanej wielkości. Poza tą strefą gęstość sieci miejskiej jest dużo mniejsza, z wyjątkiem terenów nadwiślańskich.

Jednym z najważniejszych czynników determinujących rozwój systemu osadniczego i użytkowania ziemi na terenie OM są uwarunkowania przyrodnicze. Zróżnicowana, młodoglacjalna rzeźba terenu warunkuje rozwój budownictwa mieszkaniowego, lokalizację zakładów przetwórczo-usługowych i centrów logistycznych oraz rozwój sieci transportowych przede wszystkim w pradolinie Redy-Łeby, w strefie nadmorskiej oraz Dolinie Dolnej Wisły. Zróżnicowane warunki fizjograficzne wyraźnie determinują strukturę użytkowania ziemi (przede wszystkim w zakresie użytkowania rolnego i leśnego) oraz poziom towarowości rolnictwa (chodzi głównie o warunki glebowe). Podobnie duży wpływ na zagospodarowanie przestrzenne analizowanych obszarów oraz na ich strukturę funkcjonalną wywiera nadmorskie położenie. Stanowi ono wraz z wysokim poziomem lesistości na Kaszubach oraz dużą liczbą jezior ważny atut rozwojowy OM w zakresie turystyki i rekreacji.

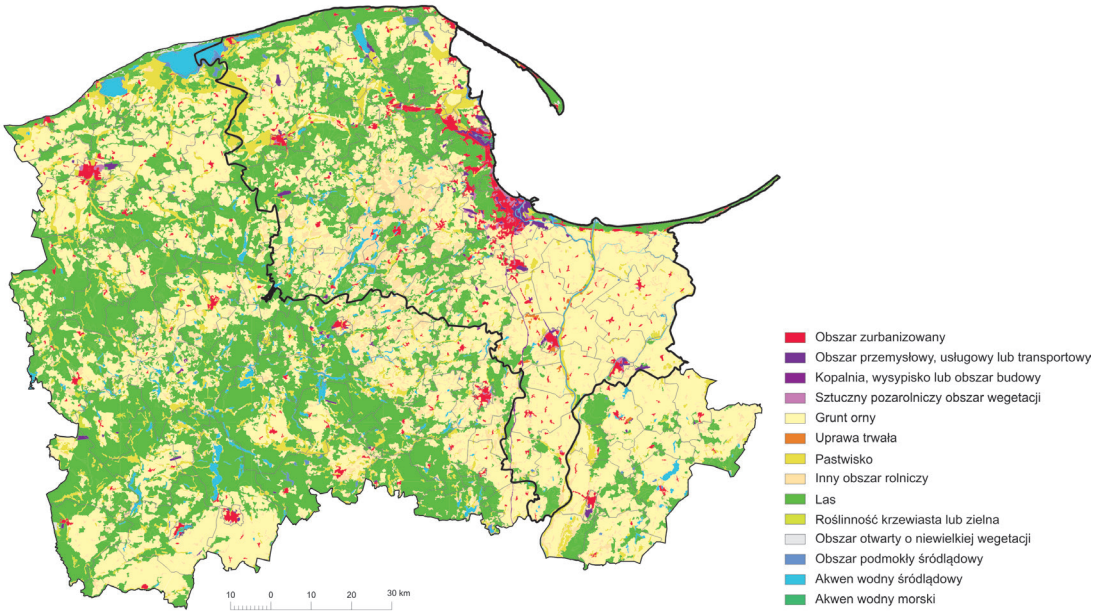

Struktura użytkowania ziemi w woj. pomorskim na podstawie CorineLand Cover, 2006

W stosunku do innych regionów w kraju wieś OM cechują korzystne uwarunkowania demograficzne (Bański 2006). Poziom przyrostu naturalnego jest jednym z najwyższych w kraju, co warunkuje korzystną strukturę wiekową mieszkańców; społeczeństwo OM jest stosunkowo młode. Najbardziej korzystne uwarunkowania demograficzne charakterystyczne są dla mieszkańców gmin położonych w bezpośrednim sąsiedztwie Trójmiasta i na Kaszubach; znacznie gorsze wskaźniki salda migracji czy struktur demograficznych charakterystyczne są dla obszarów Żuław Wiślanych. W Trójmieście zlokalizowana jest duża liczba prywatnych i publicznych uczelni, w związku z czym mieszkańcy mają szerokie spektrum wyboru kierunków studiów. Wokół dużej aglomeracji miejskiej Gdynia-Sopot-Gdańsk obserwuje się intensywne procesy urbanizacyjne, nasilone szczególnie w kierunkach dogodnych połączeń komunikacyjnych (przede wszystkim kolejowych w kierunku Wejherowa oraz drogowych w kierunku Kartuz). Nie odnotowuje się z regionu dużej emigracji; przemieszczenia ludności mają raczej charakter wewnątrzregionalny.

OM charakteryzuje wysoki poziom rozwoju infrastruktury komunalnej i podlega onstałej poprawie – w latach 2000-2013 wzrastała długość sieci wodociągowej, kanalizacyjnej oraz zwiększała się liczba gospodarstw domowych podłączonych do oczyszczalni ścieków. Zadowalający jest również poziom wyposażenia obszaru w elementy infrastruktury społecznej (np. instytucje edukacyjne, kulturalne i sportowe).

W ostatnich latach zmniejszyła się liczba gospodarstw rolnych, których grunty w części zostały przejęte przez silniejsze podmioty. Konsekwencją tego zjawiska jest powolny wzrost przeciętnej powierzchni gospodarstw rolnych, która jest wyższa niż w centralnej i południowej Polsce. Jednakże tempo zmian struktury agrarnej jest podobnie jak w innych regionach kraju raczej bardzo powolne. Jedynie 15% gospodarstw rolnych ma powierzchnię (około 20-30 ha lub 16 ESU) umożliwiającą ich trwały rozwój. W ostatnich latach dokonał się duży postęp w zakresie wyposażenia technologicznego w sektorze przetwórstwa rolnego, co należy wiązać z napływem środków w ramach WPR.

Na wykresie zestawiono wartości przykładowych mierników społeczno-ekonomicznych dla obszarów wiejskich OM w relacji do regionu pomorskiego i kraju. W większości przypadków są one korzystniejsze na OM.

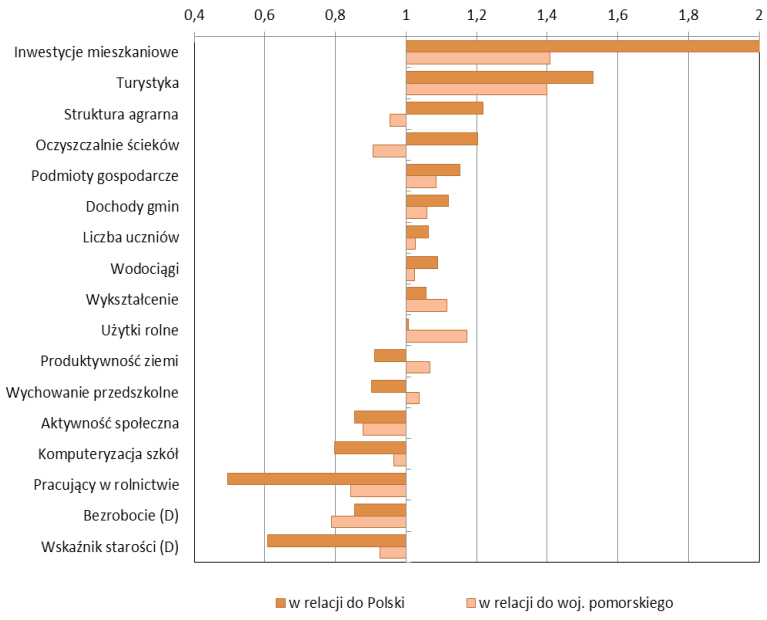

Ryc. 1. Wartości wybranych miernikówspołeczno-ekonomicznych dla obszarów wiejskich OM w relacji do wartości przeciętnej w woj. pomorskim i w Polsce, 2010. (D) – destymulanta. Źródło: opracowanie własne na podst. GUS.

Podstawowe trendy w rozwoju małych miast i obszarów wiejskich OM

Analizy materiałów statystycznych oraz studia literatury przedmiotu pozwalają zidentyfikować podstawowe trendy charakteryzujące obszary wiejskie i miasta Obszaru Metropolitalnego.Uwagę skoncentrowano przede wszystkim wokół tych zagadnień, które były wskazane przez uczestników warsztatów/konsultacji społecznych (38 osób reprezentujących samorząd lokalny lub współpracujące z nim instytucje). W przeprowadzonym badaniu każdy ankietowany mógł wskazać trzy najważniejsze jego zdaniem procesy/uwarunkowania rozwojowe mające ważne znaczenie w rozwoju obszarów wiejskich i miast Obszaru Metropolitalnego. Wśród nich znalazły się problemy związane z dojazdami do pracy, rozwojem usług turystycznych i rozwojem przedsiębiorczości.

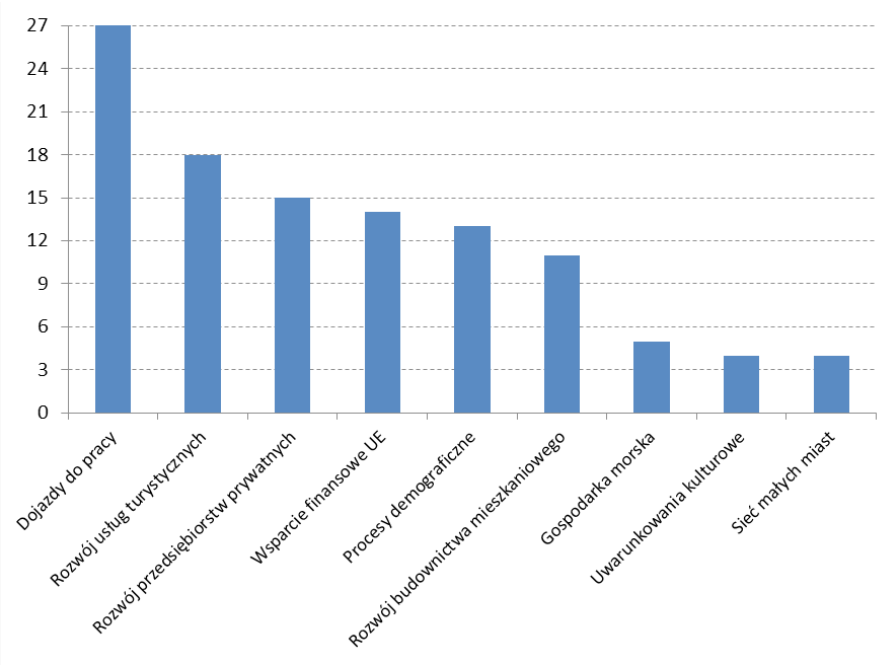

Ryc. 2. Liczebność odpowiedzi na pytanie o najważniejsze procesy/uwarunkowania mające istotne znaczenie dla rozwoju obszarów wiejskich i małych miast. Źródło: badania własne.

Jednym z najważniejszych problemów dotyczących rozwoju małych miast i obszarów wiejskich jest pogłębianie się różnicy poziomu rozwoju pomiędzy obszarem centralnym i obszarami peryferyjnymi. Podkreśla to aktualna strategia rozwoju województwa, w której zwraca się uwagę na możliwość dezintegracji regionu, w tym na osłabienie konkurencyjności oraz zdolności do skutecznego przełamywania barier rozwojowych. Z różnic w poziomie rozwoju wynikają m.in. intensywnedojazdy do pracy w Trójmieście nawet z odległych terenów regionu pomorskiego. Według oficjalnych danych GUS w 2006 roku Trójmiasto odnotowało dodatni bilans dojazdów do pracy na poziomie ponad 32 tys. osób; a w 2011 roku wyniósł on 37 tys. osób (jednakże metodologie gromadzenia informacji na temat tego zjawiska były różne). Dokładna analiza zjawiska dojazdów do pracy przeprowadzona została w diagnozach poświęconych tematyce demograficzno-osadniczej i zasobom ludzkim.

Intensywne dojazdy do pracy z obszarów uzupełniających OM wynikają z koncentracji w Trójmieście podmiotów produkcyjnych i usługowych, instytucji administracji publicznej oraz szkół i uczelni wyższych. W okresie ostatnich kilku latwystąpił wzrost liczby podmiotów gospodarczych na przeważającej części obszaru metropolitalnego; największy w są-

siedztwie Trójmiasta. Natomiast w gminach peryferyjnych OM miała miejsce na ogół stabilizacja lub niewielki spadek liczby podmiotów gospodarczych. Na problemy związane z rozwojem przedsiębiorczości na obszarach wiejskich i w małych miastach zwracali uwagę uczestnicy warsztatów, podkreślając brak zainteresowania ze strony władz regionu ochroną mikroprzedsiębiorstw i małych firm.

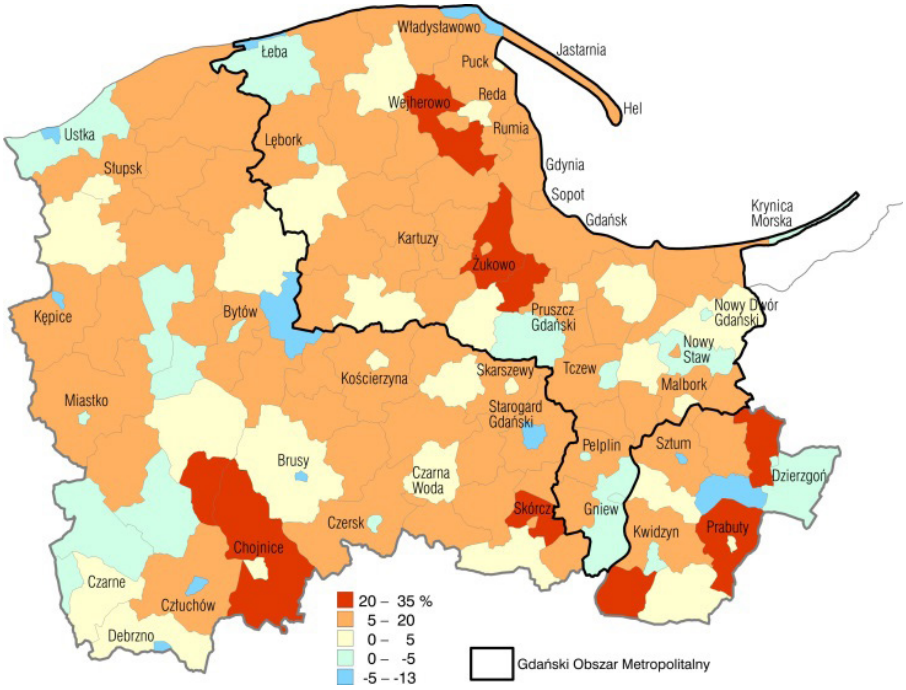

Ryc. 3. Zmiana liczby podmiotów gospodarczych w okresie 2009-2013, 2009=100%.Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Analiza przedsiębiorczości na obszarze rdzeniowym (Trójmiasto i gminy przyległe wraz z Redą i Wejherowem) i obszarze uzupełniającym wykazała, że o ile poziom przedsiębiorczości (wyrażony liczbą podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców) na obydwu tych obszarach wzrastał w ostatnich kilkunastu latach, o tyle intensywność tego procesu była zróżnicowana. Na obszarze rdzeniowym analizowany wskaźnik wzrastał cały czas według funkcji liniowej, podczas gdy na obszarze uzupełniającym obserwuje się pewne nasycenie podmiotami gospodarczymi w 2002 roku i od tego momentu

dalszy wzrost jest wolniejszy. Należy jednocześnie dodać, iż w tym okresie liczba ludności na obydwu obszarach zmieniła się w podobnych proporcjach, w związku z czym na ostateczną wartość wskaźnika główny wpływ miała zmieniająca się liczba podmiotów gospodarczych. Predykcja mierników do 2030 roku wskazuje na coraz wyraźniejsze powiększanie się różnic pomiędzy obydwoma obszarami. Tym samym należy oczekiwać dalszego powiększania oferty podażowej na rynku pracy na obszarze rdzeniowym, co z kolei będzie generowało zwiększenie dojazdów do pracy z obszaru uzupełniającego. Tym samym zasygnalizowany przez uczestników warsztatów czynnik będzie miał w najbliższych dekadach coraz większe znaczenie w procesach rozwojowych obszarów wiejskich i małych miast.

W *Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020* (2012) zwraca się uwagę na rosnące znaczenie usług związanych ze spędzaniem wolnego czasu wzmacniających lokalną przedsiębiorczość. Poza zurbanizowaną strefą Trójmiasta, rozwój usług turystycznych odbywa się przede wszystkim w małych ośrodkach nadmorskich (Krynica Morska, Hel, Łeba, Władysławowo, Jastarnia), które stanowią miejsca koncentracji usług turystycznych przede wszystkim w sezonie letnim. Wzrasta też znaczenie agroturystyki oraz turystyki i rekreacji świąteczno-weekendowej, z których korzystają przede wszystkim mieszkańcy regionu. Mając na uwadze kwatery agroturystyczne, można wskazać dwie główne strefy ich koncentracji na obszarze metropolitalnym: Pobrzeże Kaszubskie i Żuławy; usługi agroturystyczne są oferowane także w rejonie Pojezierza Kaszubskiego, ale są one bardziej rozproszone.

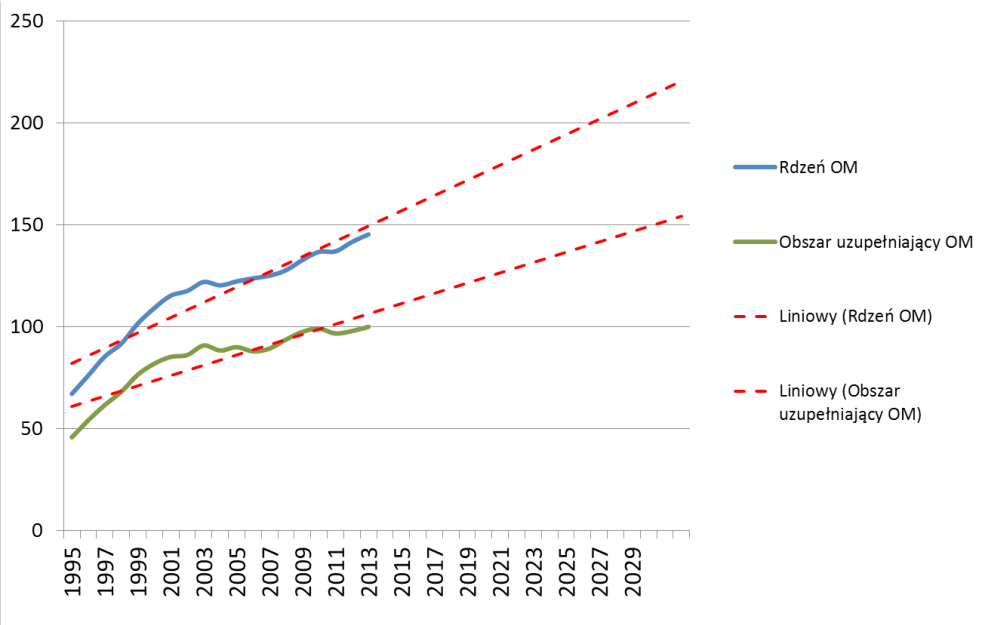

Ryc. 4. Poziom przedsiębiorczości mieszkańców (liczba zarejestrowanych podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców) na obszarze rdzeniowym i uzupełniającym OM w latach 1995-2013 wraz z linią trendu do 2030 roku. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W nadchodzących latach należy oczekiwać dalszego wzrostu zainteresowania wypoczynkiem nad morzem i w innych atrakcyjnych turystycznie obszarach OM. Wzrośnie znaczenie turystyki wiejskiej, w tym agroturystyki. Świadectwem tego jest badanie przeprowadzone w 2012r. na grupie ponad 700 osób korzystających z różnych form turystyki wiejskiej i agroturystyki, z których ponad 31% wskazało województwo pomorskie, jako miejsce wypoczynku. Wartość ta była najwyższa wśród wszystkich 16 regionów w kraju; drugie miejsce zajęło woj. warmińsko-mazurskie z analogicznym wskaźnikiem - 28% (*Turystyka wiejska, w tym agroturystyka, jako element zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich,* 2012).

Powyższą tendencję potwierdza też analiza zróżnicowania liczby udzielonych noclegów na terenie OM w latach 1995-2013. Należy podkreślić, że wartość analizowanego wskaźnika wykazuje dużą zmienność czasową wynikającą z koniunktury gospodarczej oraz zmienności pogody. W perspektywie 2030 roku należy oczekiwać wzrostu liczny turystów na OM, co będzie wynikiem wzrostu ilościowego i jakościowego oferty noclegowej, promocji regionu oraz poprawy dostępności przestrzennej (zmodernizowana linia kolejowa Warszawa-Gdynia i autostrada A1). Istotnym zadaniem jest wydłużenie sezonu turystycznego. Sprzyja temu wzrost udziału całorocznych miejsc noclegowych – z 25% w 1995 roku do 40% w 2013 roku. Analizowany obszar rokrocznie stanowi cel podróży dla 8% korzystających z noclegów w Polsce – stabilność tego wskaźnika w czasie wraz z ogólnymi tendencjami wzrostowymi sektora turystycznego w kraju stanowi argument za wskazaniem turystyki, jako jednego z ważnych czynników rozwojowych obszarów wiejskich, choć na większości terenów będzie to jedynie funkcja wspierająca lub uzupełniająca.

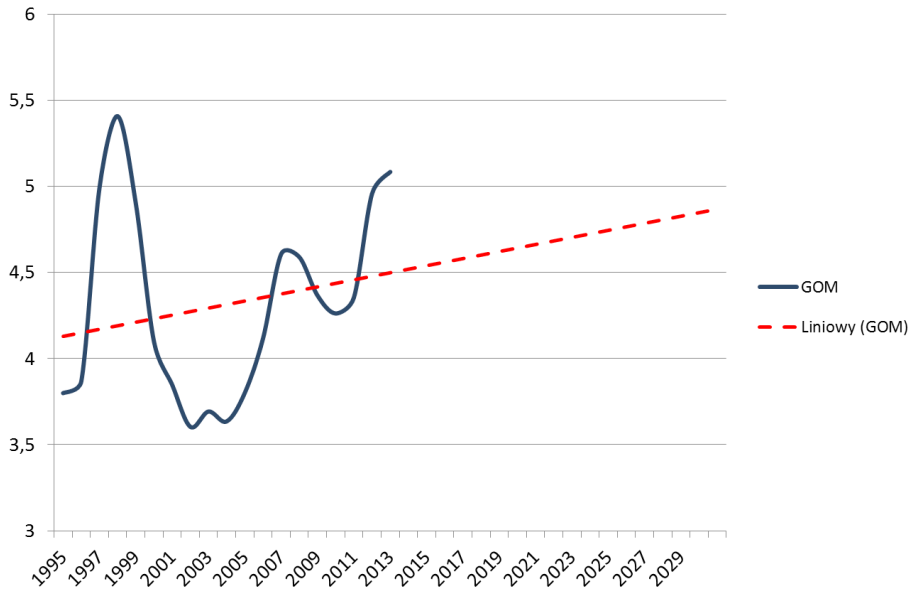

Ryc. 5. Liczba udzielonych noclegów (w milionach) na terenie OM w latach 1995-2013 wraz z linią trendu do 2030 roku.
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Identyfikacja podstawowych problemów

Suburbanizacja

W ostatnich kilkunastu latach można obserwować wzrost potencjału ludnościowego w sąsiedztwie Trójmiasta i wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych oraz ubytek lub stabilizację liczby mieszkańców w miastach OM. W wyniku procesu suburbanizacji oraz naturalnych procesów demograficznych wzrasta ogólna liczba mieszkańców wsi. Jednakże należy wyraźnie podkreślić, że cechy obszarów w bezpośrednim sąsiedztwie dużych ośrodków miejskich z uwagi na pełnione przez nie funkcje gospodarcze i silne powiązania z miastem odbiegają od cech tradycyjnych obszarów wiejskich. Rozwój ludnościowy stref podmiejskich wynika przede wszystkim z napływu migracyjnego mieszkańców miast, natomiast wzrost liczby mieszkańców na tradycyjnych obszarach wiejskich (szczególnie Kaszuby) jest wynikiem przyrostu naturalnego. Odpływ mieszkańców miast na obszary podmiejskie dotyczy przede wszystkim osób w wieku produkcyjnym i przedprodukcyjnym. Dlatego społeczeństwo stref urbanizowanych odmładza się zaś miasta charakteryzuje proces starzenia się mieszkańców.

Efektem koncentracji ludności w strefach podmiejskich jest rozwój ich funkcji mieszkaniowej i usługowej oraz rozbudowa infrastruktury społecznej i technicznej. Zmienia się także struktura wykształcenia mieszkańców oraz zwiększa przeciętny poziom dochodów gospodarstw domowych. Wśród negatywnych procesów należy wymienić przede wszystkim wzrost utrudnień związanych z dojazdami do pracy oraz degradację krajobrazu związaną z przejmowaniem przestrzeni pod nową zabudowę.

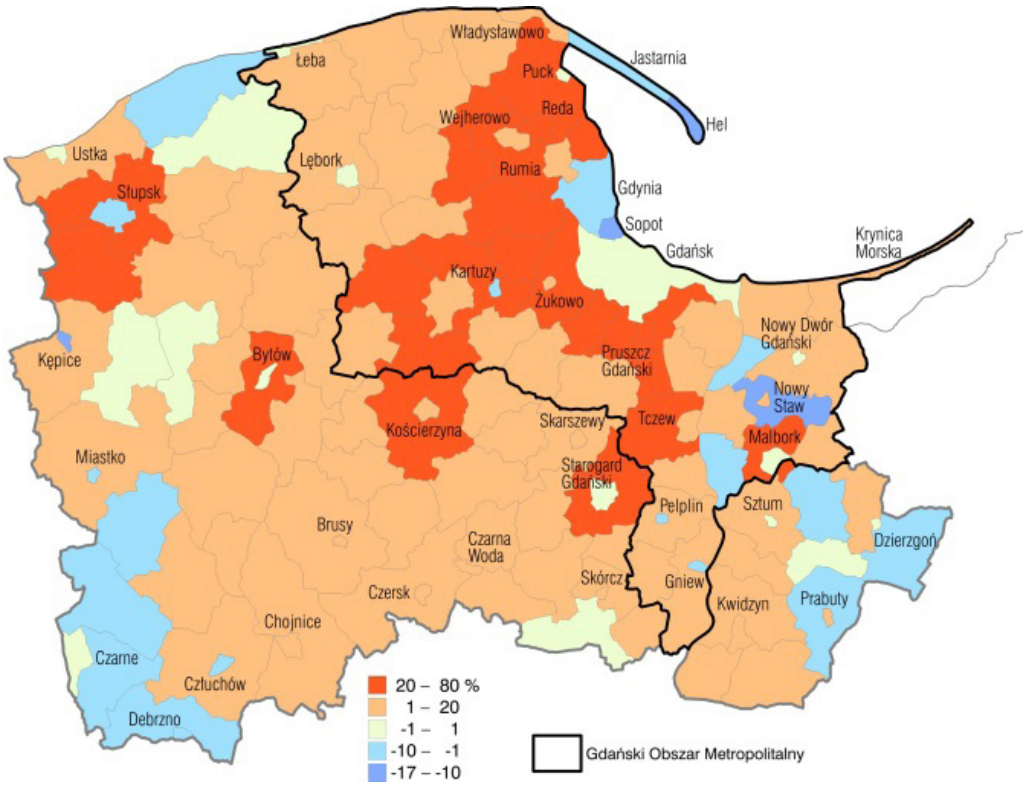

Ryc. 6. Zmiana liczby mieszkańców gmin w woj. pomorskim w okresie 1999-2013 (1999=100%). Źródło: opracowanie własne na podst. danych GUS.

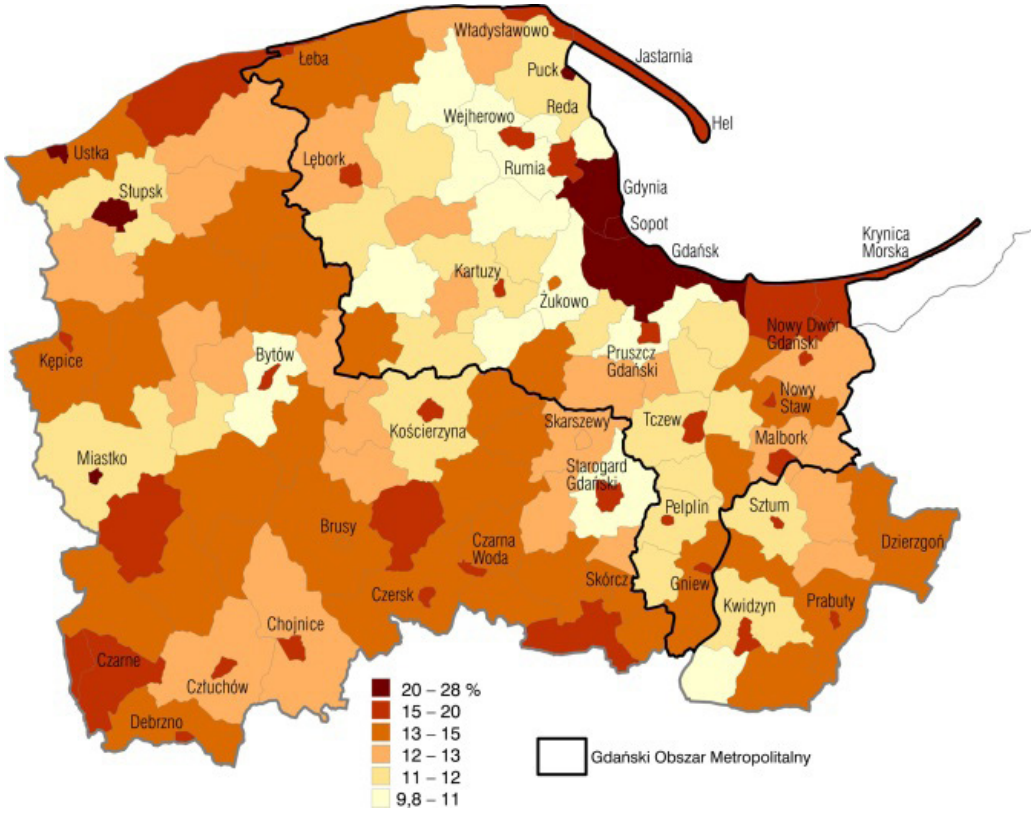

Ryc. 7. Udział ludności w wieku poprodukcyjnym, 2013.
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Budownictwo mieszkaniowe niesie ze sobą pewne zagrożenia związane z „przeinwestowaniem" i „przeludnieniem", chaosem przestrzennym, zwiększoną presją na środowisko naturalne oraz degradacją lub fragmentacją siedlisk naturalnych. Konsekwencją dynamicznego rozwoju funkcji mieszkaniowej jest niedostosowany system komunikacyjny, który utrudnia mieszkańcom gmin podmiejskich dostęp do miasta, w tym przede wszystkim wydłuża czas dojazdu do pracy i szkoły. W porannych i wieczornych korkach na drogach, mieszkańcy gmin podmiejskich spędzają ponad 10% czasu swojej aktywności. Żywiołowa ekspansja budownictwa zmienia też kształt

wsi i wcześniej istniejący układ architektoniczny i przestrzenny. Może to wynikać zarówno z koncentracji, jak i rozpraszania zabudowy. Ponadto nowe osiedla domów o miejskim charakterze zabudowy degradują tradycyjny krajobraz wiejski. Większa dowolność architektoniczna umożliwia wprowadzanie do krajobrazu wiejskiego całkowicie obcych elementów.

Ruch turystyczny

Turystykajest jednym z najważniejszym czynnikiem rozwoju małych miast i obszarów wiejskich w analizowanym obszarze metropolitalnym. Obszar Metropolitalny posiada relatywnie do innych regionów bogatą ofertę turystyczną i jedną z największych w kraju baz noclegowych. Szczególne walory turystyczne mają obszary położone nad morzem oraz na Pojezierzu Kaszubskim. Dużą rolę odgrywa rekreacja sobotnio-niedzielna głównie mieszkańców Trójmiasta na bazie tzw. drugich domów. Jednakże trudno oczekiwać, aby turystyka stała się wiodącą funkcją rozwojową na tak znacznym obszarze, dlatego należy ją raczej traktować, jako istotną funkcje uzupełniającą.

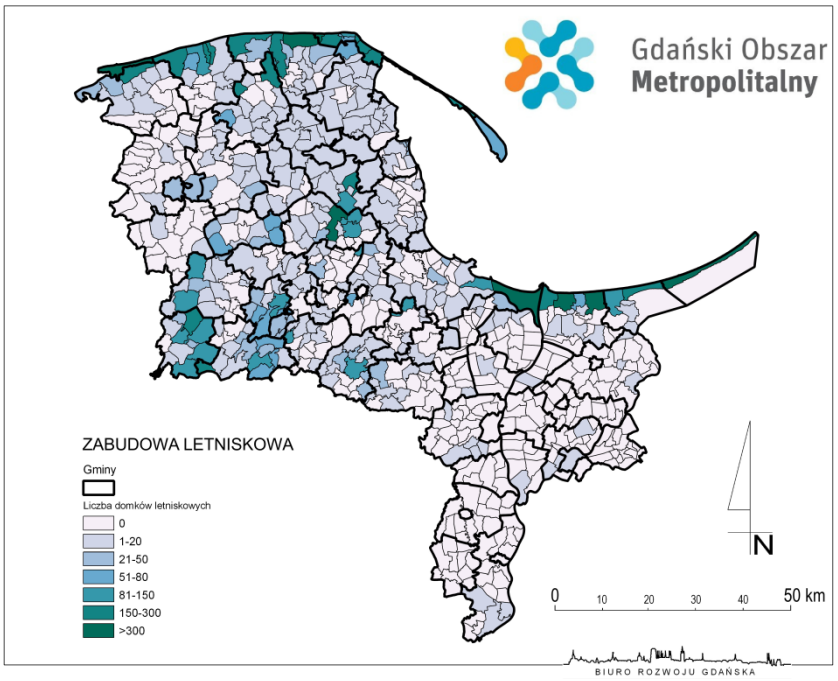

Ryc. 8. Liczba domów letniskowych i wypoczynkowych na terenie OM, 2013. Źródło: BRG.

Funkcja turystyczna postrzegana jest powszechnie, jako szansa rozwojowa nawet na obszarach mniej atrakcyjnym przyrodniczo i kulturowo. Należy więc podkreślić, że ma ona zazwyczaj rolę uzupełniającą, a tylko w przypadku wybitnie atrakcyjnych obszarów może mieć znaczenie wiodące. W Obszarze Metropolitalnym funkcje turystyczne powinny rozwijać się przede wszystkim w gminach nadmorskich oraz na Pojezierzu Kaszubskim. Inne tereny mają raczej ograniczone możliwości rozwoju tej funkcji; uwaga władz lokalnych powinna więc koncentrować się bardziej na rozwoju rekreacji sobotnio-niedzielnej głównie dla mieszkańców OM niż na rozwoju turystyki związanej z przyjazdami spoza regionu. Tylko obszary o wysokich walorach przyrodniczo-kulturowych mogą rozwijać swoją ofertę turystyczną dla osób przyjeżdżających z różnych regionów kraju. Jednakże podstawowym problemem jest wyraźna (choć jak wspomniano, zmniejszająca się sezonowość) usług ograniczająca się na ogół do okresu letniego. Obniżenie aktywności turystycznej w jesiennym, wiosennym i zimowym sezonie wynika głównie z niekorzystnych warunków pogodowych i ograniczonej działalności okołoturystycznej (sezonowe sklepy, restauracje, punkty informacji, itp.). Dlatego należy rozwijać dodatkowe usługi, skierowane do określonych grup społecznych (konferencje, obozy szkoleniowe i sportowe, zielone szkoły, itp.). Konsekwencją procesu starzenia się społeczeństwa jest wzrost zapotrzebowania na usługi rehabilitacyjne i związane z opieką osób starszych (tzw. silvereconomy). Regiony, które są w stanie zaproponować najkorzystniejsze rozwiązania w tym zakresie mogą liczyć na dynamiczny rozwój takich usług w najbliższych latach.

Rolnictwo

Sektor rolny na obszarze OM posiada raczej korzystną strukturę wielkości gospodarstw rolnych, relatywnie wysoką produktywność ziemi i pracy oraz występowanie obszarów o dobrych warunkach przyrodniczo-glebowych. Stwarza to dogodne warunki dla rolnictwa zarówno wysokotowarowego, jak i ekologicznego.

Wschodnia i południowa część obszarów wiejskich OM charakteryzuje się bardzo dobrymi warunkami agroekologicznymi umożliwiającymi szerokie spektrum upraw roślinnych. Ponadto ich cechą jest stosunkowo wysoki poziom wykształcenia właścicieli gospodarstw rolnych, w tym duży odsetek z wykształceniem rolniczym, bardzo wysoki udział gruntów ornych i wyższa niż przeciętnie w kraju powierzchnia gospodarstwa rolnego. Cechy te stwarzają dogodne warunki do towarowej produkcji rolnej. Pewne utrudnienia mogą wynikać z rozproszenia agrarnego niektórych gospodarstw, które posiadają nawet po 8 i więcej działek uprawnych nierzadko znacznie od siebie oddalonych.

Na Żuławach uprawia się dużo zbóż, w tym głównie pszenicy oraz jęczmienia, rośliny strączkowe jadalne, buraki cukrowe oraz rzepak. Jest to także obszar koncentracji uprawy warzyw gruntowych, w które zaopatrywany jest rynek Trójmiasta. Żuławy należą do strategicznych obszarów produkcji żywności w Polsce, dlatego funkcja rolnicza powinna podlegać tam bezwzględnej ochronie. Wydaje się, że nie ma istotnych zagrożeń dla tamtejszego rolnictwa ze strony innych funkcji gospodarczych. Natomiast niepokój mogą budzić prognozowane zmiany klimatyczne i towarzyszące im zjawiska ekstremalne.

Zagrożeniem dla żuławskiego obszaru żywicielskiego jest podniesienie się poziomu wód morskich związane z prognozowanym ociepleniem klimatu. Jest to raczej odległa perspektywa, ale należy już dziś uwzględnić to zagrożenie, łącznie z problemem wzrostu zasolenia gleby. Problem stwarza też fakt, degradacji systemu melioracyjnego na Żuławach z powodu jego niedoinwestowania.Inne zagrożenia związane ze zmianami klimatycznymi dotyczą wzrostu częstotliwości powodzi i podtopień oraz suszy w okresie letnim. Jednakże niewielki globalny wzrost temperatury może też przynieść pozytywne efekty związane przede wszystkim z wydłużeniem się okresu wegetacyjnego. Możliwa będzie wówczas uprawa bardziej ciepłolubnych roślin, wzrośnie też zróżnicowanie struktury upraw.

Rolnictwo w innych częściach OM ma z niewielkimi wyjątkami mniej intensywny charakter i nie stanowi raczej najważniejszej funkcji gospodarczej. Na uwagę zasługuje przede wszystkim specjalizacja drobiarska w rejonie kartuskim. Tamtejsza produkcja drobiu należy do jednej z najintensywniejszych w kraju i jest ona przede wszystkim skierowana na rynek trójmiejski. W 2013 r. w powiecie kartuskim zarejestrowanych było ponad 160 ferm drobiarskich. Budowa ferm drobiu spotyka się bardzo często ze sprzeciwem społeczności lokalnych, bo niesie ona ze sobą problemy zanieczyszczenia środowiska i degradacji walorów krajobrazowych.

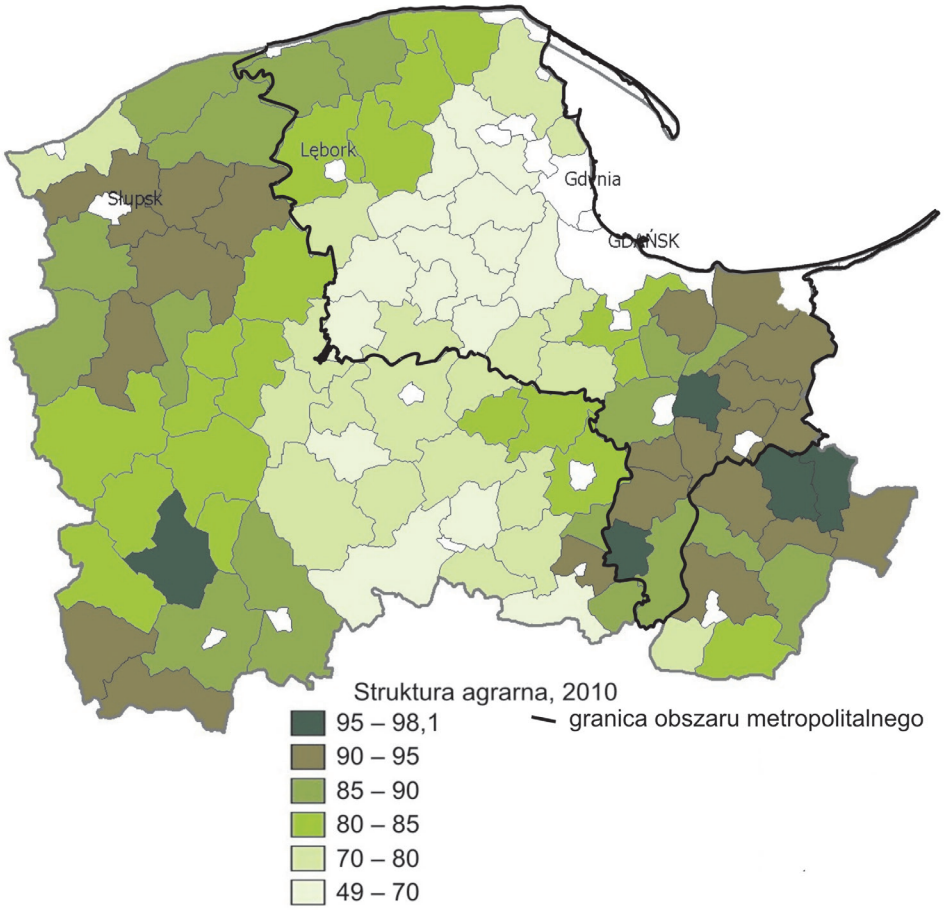

Ryc. 9. Udział użytków rolnych w gospodarstwach o powierzchni ponad 10 ha, 2010.
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

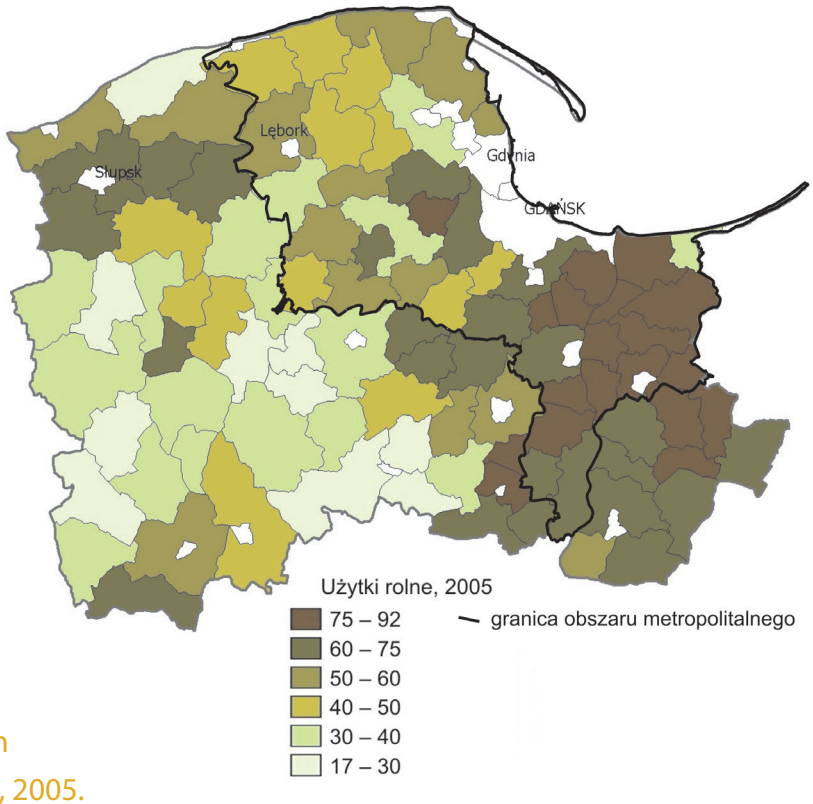

Ryc. 10. Udział użytków rolnych w powierzchni ogólnej regionu, 2005. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Małe miasta

Obszar metropolitalny, jako całość, ma raczej niekorzystny system osadnictwa charakteryzujący się dużymi dysproporcjami w zakresie rozmieszczenia ośrodków miejskich, stanowiących centra obsługi. Duże miasta koncentrują się we wschodniej części OM. Natomiast na zachodzie nieliczne są nawet ośrodki o randze lokalnej. Stwarza to określone utrudnienia w codziennym życiu mieszkańców i funkcjonowaniu podmiotów gospodarczych na terenach wiejskich, tym bardziej, że dostępność komunikacyjna do Trójmiasta jest utrudniona.

Ogólnie w strukturze systemu osadniczego obszaru metropolitalnego można wyróżnić trzy strefy. Pierwszą z nich jest silnie zurbanizowana strefa nadmorska z miastami centralnymi (Gdańsk, Gdynia, Sopot) i ośrodkami uzupełniającymi (Wejherowo, Reda, Rumia, Pruszcz Gdański), które razem należą do dużego kompleksu urbanistycznego. Drugą strefę tworzą miasta położone w sąsiedztwie tego kompleksu o zróżnicowanych

funkcjach gospodarczych (Tczew, Malbork, Nowy Dwór Gdański, Nowy Staw, Żukowo, Kartuzy, Puck, Władysławowo) oraz gęsta sieć wsi. Osady wiejskie położone w pobliżu strefy zurbanizowanej są na ogół duże, co jest efektem dynamicznego napływu migracyjnego w ostatnich kilkunastu latach. Do trzeciej strefy należą miasta zlokalizowane peryferyjnie, na ogół nieduże i z utrudnioną dostępnością komunikacyjną (Krynica Morska, Hel, Jastarnia, Łeba, Lębork, Pelplin, Gniew) oraz rzadziej rozmieszczone osady wiejskie w północnej i zachodniej części obszaru metropolitalnego, o zróżnicowanej wielkości.

Biorąc pod uwagę strukturę przestrzenną i morfologiczną obszarów wiejskich i małych miast (z wyłączeniem nadmorskiego obszaru zurbanizowanego) można stwierdzić wyraźne różnice pomiędzy północnym i częściowo zachodnim fragmentem OM a pozostałym jego obszarem. W przypadku pierwszego trudno mówić o systemie małych miast, bo są one rozproszone podobnie jak sieć wsi. W pozostałej części obszaru metropolitalnego małe miasta tworzą gęstą sieć, ułatwiającą podejmowanie współpracy oraz wzajemne uzupełnianie się w zakresie handlu i usług. Cechą charakterystyczną północnego pasa nadmorskiego w jest brak małych i średniej wielkości miast (jak to ma miejsce przykładowo na Pomorzu Zachodnim); zlokalizowane są tam przede wszystkim liczne,ale nieduże wsie.

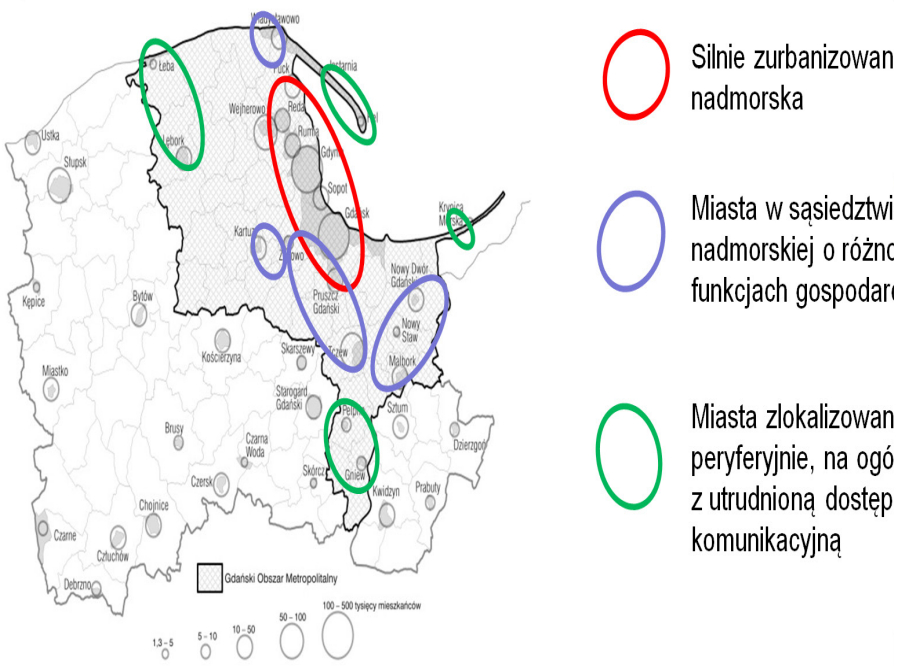

Ryc. 11. Rozmieszczenie ośrodków miejskich.
Źródło: opracowanie własne na podst. danych GUS.

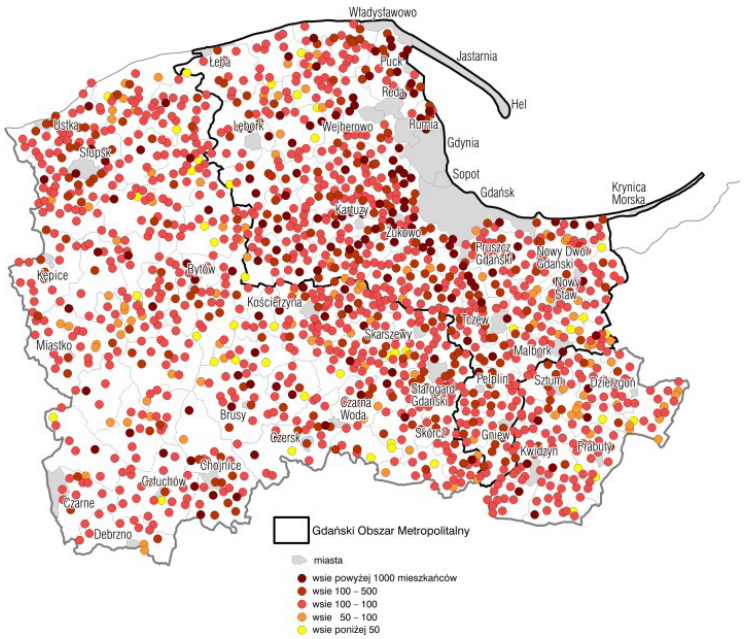

Ryc. 12. Rozmieszczenie osiedli wiejskich. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Położenie małych miast determinuje ich funkcje społeczno-gospodarcze. Ośrodki położone pod Trójmiastem pełnią przede wszystkim funkcje mieszkalne i w znacznie mniejszym stopniu rekreacyjno-usługowe. Dalej położone miasta stanowią ważne ogniwo lokalnej obsługi (usługi, handel, administracja). Są to głównie miasta rolniczo-usługowe, obsługujące swoich mieszkańców i ludność z okolicznych wsi. W strukturze zatrudnienia małych miast przeważają usługi nierynkowe z udziałem przemysłu i usług rynkowych.

Celem zobrazowania znaczenia miast położonych poza rdzeniem metropolitalnym skonstruowano wskaźnik koncentracji działalności usługowych (WKDU), który wskazuje na stopień monocentryczności różnych placówek usługowych w miastach[1].

Przeciętnie na OM wskaźnik monocentryczności osiągnął wartość 64%, co przy uwzględnieniu koncentracji 46% mieszkańców w miastach, wskazuje, iż w ośrodkach tych zlokalizowanych jest prawie półtorakrotnie więcej działalności usługowych, niż wynikałoby to z potencjału demograficznego tych miast. Wartość ta wskazuje pośrednio na zakres funkcji egzogenicznych tych ośrodków. Najwyższy poziom monocentryczności charakteryzuje lokalizacja sklepów wielkopowierzchniowych i aptek. Najbardziej policentryczną lokalizację mają biblioteki i szkoły gimnazjalne.

1 | str. 50

Tabela1. Wartości wskaźnika WKDU dla wybranych działalności usługowych* i ludności oraz syntetyczny wskaźnik WKDU ogółem oraz w relacji do koncentracji ludności w miastach

Miasto	edukacja	przedszkola	działalność gospodarcza	ochrona zdrowia 1	ochrona zdrowia 2	sport i rekreacja	kultura	handel 1	handel 2	handel 3	WKDU	ludność	relacja WKDU/ ludność
Malbork	66%	77%	71%	74%	82%	54%	48%	81%	46%	94%	**70%**	61%	**1,15**
Lębork	58%	65%	55%	71%	72%	57%	41%	92%	67%	100%	**68%**	54%	**1,26**
Tczew	55%	59%	56%	58%	77%	61%	62%	79%	47%	75%	**63%**	52%	**1,20**
Nowy Dwór Gd.	40%	39%	27%	50%	58%	84%	25%	100%	67%	17%	**51%**	28%	**1,82**
Puck	15%	28%	12%	25%	27%	15%	22%	27%	22%	64%	**26%**	14%	**1,84**
Władysławowo	18%	7%	31%	25%	31%	27%	25%	33%	22%	23%	**24%**	19%	**1,28**
Kartuzy	17%	25%	15%	25%	23%	21%	15%	30%	17%	32%	**22%**	12%	**1,85**
Nowy Staw	10%	10%	7%	7%	12%	21%	18%	13%	23%	3%	**12%**	7%	**1,83**
Gniew	9%	5%	6%	10%	13%	8%	8%	11%	20%	23%	**11%**	6%	**1,90**
Pelplin	10%	16%	7%	8%	10%	13%	6%	11%	27%	2%	**11%**	7%	**1,53**
Żukowo	15%	7%	7%	9%	20%	17%	5%	10%	8%	0%	**10%**	5%	**1,92**
Łeba	6%	5%	16%	15%	11%	3%	18%	0%	7%	0%	**8%**	6%	**1,40**
Hel	4%	9%	6%	9%	8%	0%	12%	7%	6%	2%	**6%**	4%	**1,35**
Jastarnia	5%	2%	10%	6%	4%	4%	13%	0%	6%	5%	**6%**	5%	**1,16**
Krynica Morska	3%	5%	12%	5%	8%	4%	9%	0%	7%	0%	**5%**	4%	**1,41**

* - opis zastosowanych wskaźników znajduje się w przypisie numer 1.

Analiza zróżnicowania przestrzennego wskaźników WKDU dla poszczególnych działalności usługowych wskazuje, iż najwyższym poziomem monocentryczności cechują się powiaty, których stolicą jest jedno z dużych miast powiatowych – Malbork, Lębork, Tczewi Nowy Dwór Gdański. Uzyskane wyniki wiążą się w sposób bezpośredni ze strukturą osadniczą powiatów – wskaźniki będą wyższe w jednostkach z jednym

dużym miastem, a niższe w powiatach z rozdrobnionym systemem osadniczym. Wymownym przykładem jest powiat pucki, w którym zlokalizowane są cztery miasta, w tym dwa ponad 10-tysięczne (Władysławowo i Puck).

Interesujących wniosków dostarcza analiza wartości wskaźnika WKDU w relacji do wskaźnika koncentracji ludności. Największą przewagą koncentracji usług w relacji do koncentracji mieszkańców cechują sią miasta powiatowe: Puck, Nowy Dwór Gdański i Kartuzy oraz mniejsze miasta: Nowy Staw, Gniew i Żukowo. Najmniejsze znaczenie w obsłudze usługowej ludności spełniają małe miasteczka nadmorskie (Hel, Jastarnia, Krynica Morska i Łeba) – potwierdza to przytaczane wcześniej wnioski o wysokiej sezonowości ich funkcjonowania powiązanej ściśle z sezonem turystycznym. Uzyskane wyniki wskazują, jak ważnymi ośrodkami w przestrzeni OM są małe i średnie miasta zlokalizowane poza rdzeniem obszaru metropolitalnego. Stanowią one istotne miejsce realizacji większości działalności usługowych – polityka rozwoju obszaru metropolitalnego powinna dążyć do immanentnego wzmacniania ich roli oraz budowaniu przewagi komparatywnej w oparciu o komplementarność funkcjonalną.

1 Wskaźnik przyjmuje następującą postać:

$$WKDU = \frac{L_{stol}}{L_{pow}} * 100\%$$

gdzie: Lstol – liczba działalności usługowych w mieście, Lpow – liczba działalności usługowych w powiecie. Pod uwagę zostało wziętych dziesięć różnych działalności usługowych z następującymi wskaźnikami, podczas gdy wskaźnikiem referencyjnym była liczba ludności:

- edukacja – liczba uczniów szkół gimnazjalnych;
- wychowanie przedszkolne – miejsca w przedszkolach;
- działalność gospodarcza – liczba podmiotów gospodarczych z rejestru REGON;v
- ochrona zdrowia 1 – liczba przychodni;
- ochrona zdrowia 2 – liczba ogólnodostępnych aptek;
- sport i rekreacja – członkowie klubów sportowych;
- kultura – księgozbiór bibliotek publicznych;
- handel 1 – liczba sklepów wielkopowierzchniowych;
- handel 2 – liczba stacji paliw;
- handel 3 – powierzchnia targowisk stałych.

Analiza zróżnicowania wewnętrznego w obrębie OM

Zróżnicowana struktura funkcjonalna OM, stanowi z jednej strony atut analizowanego obszaru, ale z drugiej strony jest dużym wyzwaniem planistyczno-strategicznym. W strukturze funkcjonalnej obszarów położonych poza miastami centralnymi (koncentrującymi funkcje produkcyjne, wyspecjalizowane funkcje turystyczne związane z morzem oraz funkcje usługowe w zakresie nauki i edukacji, kultury i ochrony zdrowia) można wyróżnić kilka podstawowych typów. W bezpośrednim sąsiedztwie Trójmiasta położone są obszary urbanizowane, które charakteryzuje przede wszystkim rozwój funkcji mieszkaniowych i usługowych. Strefa taka ciągnie się na północy od Wejherowa po Pruszcz Gdański na południu. Jej zasięg w znacznym stopniu określa dostępność komunikacyjna; strefa rozszerza się bowiem wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych. Największy obszar obejmuje wielofunkcyjna strefa przejściowa, którą charakteryzuje zróżnicowana struktura funkcjonalna – od mieszkaniowej, przez turystyczną, po funkcję rolniczą. Na peryferyjnych fragmentach OM są gminy o funkcjach rolniczych, turystycznych i mieszanych.

Natomiast według typologii obszarów wiejskich zaproponowanej w *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030 r.*, południową i zachodnią część OM cechują tzw. „obszary uczestniczące w procesach rozwojowych", zaś część północną – „obszary nie uczestniczące w procesach rozwojowych", czyli wymagające wsparcia procesów rozwojowych.

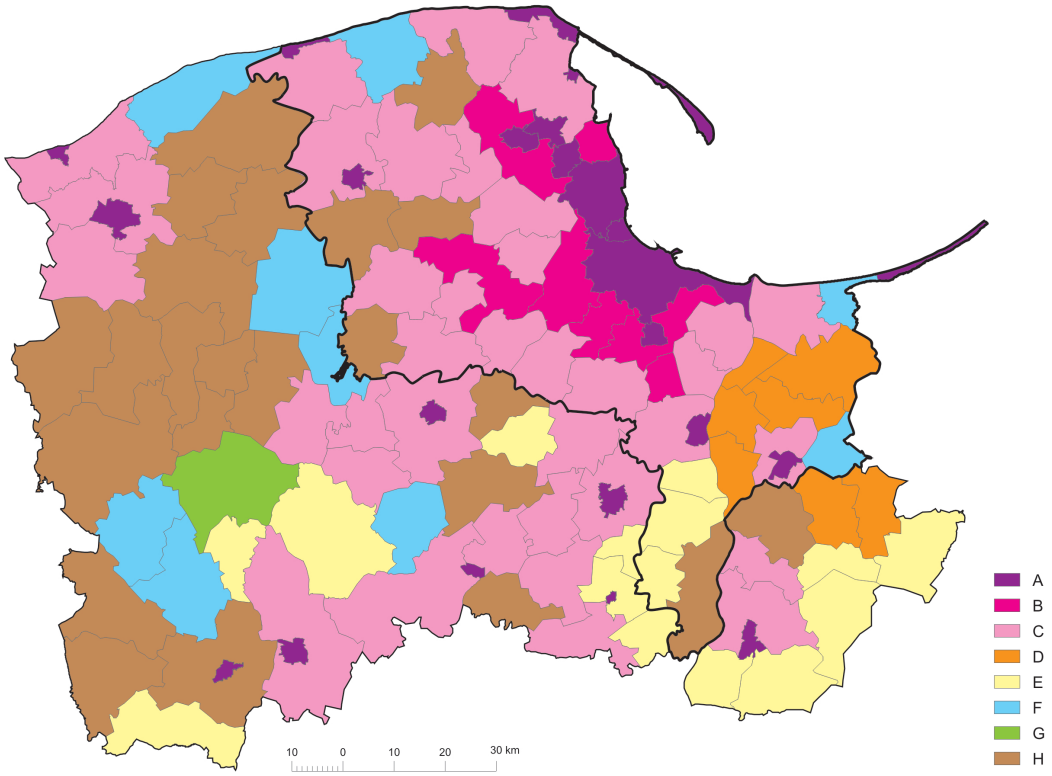

Ryc. 13. Struktura funkcjonalna gmin w woj. pomorskim, 2010
A – gmina miejska, B – obszar urbanizowany, C – wielofunkcyjny obszar przejściowy, D – obszar wybitnie rolniczy, E – obszar z przewagą funkcji rolniczej, F – obszar o funkcjach turystycznych i rekreacyjnych, G – obszar o funkcjach leśnych, H – obszar o funkcjach mieszanych.
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 2. Udział gmin według funkcji gospodarczych w 2010 (%)

Wyszczególnienie	Funkcja							
	gmina miejska	obszar urbanizowany	wielofunkcyjny obszar przejściowy	funkcje wybitnie rolnicze	obszar z przewagą funkcji rolniczej	funkcje turystyczne i rekreacyjne	funkcje leśne	funkcje mieszane
Polska	12	5	18	15	26	8	1	14
woj. pomorskie	20	6	29	6	12	7	1	19
Obszar Metropolitalny	28	12	33	9	5	5	0	9
Rdzeń OM	100	0	0	0	0	0	0	0
Strefa podmiejska	33	42	25	0	0	0	0	0
Pozostałe obszary	21	5	37	12	7	7	0	12

W przeprowadzonych warsztatach na temat roli małych miast i obszarów wiejskich w rozwoju OM poproszono ich uczestników o wskazanie głównych obszarów o funkcjach rolniczych, mieszkaniowych i turystycznych. Efektem warsztatów jest mapa obszarów funkcjonalnych OM, która w dużym stopniu potwierdza wcześniej omówioną strukturę funkcjonalną. Szczególną uwagę należy zwrócić na funkcję turystyczną, która w analizach struktury funkcjonalnej jest wyraźnie niedowartościowana.

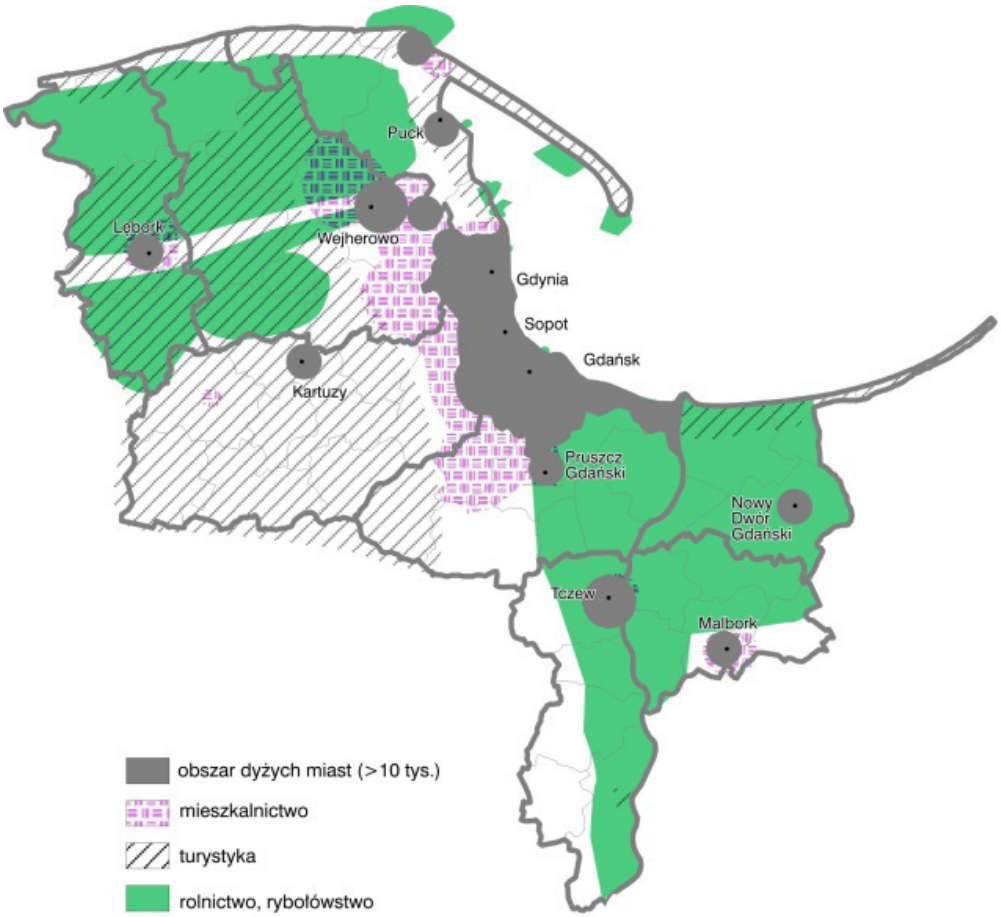

Ryc. 14. Rozmieszczenie głównych funkcji na obszarach wiejskich i w małych miastach OM wg uczestników warsztatów, 2014.
Źródło: badania własne.

W strukturze funkcjonalnej obszaru metropolitalnego przeważają gminy o funkcjach mieszanych lub rolniczych. W pierwszej grupie najważniejszą rolę odgrywają funkcje mieszkaniowe, turystyczne i rolnicze. Rozwój funkcji mieszkaniowych ma miejsce głównie w otoczeniu większych miast i koncentruje się w pobliżu głównych ciągów komunikacyjnych. Wzdłuż nich tworzą się pasma wzmożonej aktywności gospodarczej. Rozwój ludnościowy wsi podmiejskich jest bardzo dynamiczny i towarzyszy mu powstawanie nowych osiedli mieszkaniowych. W sąsiedztwie miast skoncentrowane są największe osady wiejskie, liczące ponad 1000 mieszkańców. Do nowych osie-

dli napływa strumień ludności miejskiej, dobrze wykształconej, zamożnej i „wymagającej", to natomiast napędza rozwój usług, handlu, infrastruktury i wzmacnia społeczne czynniki sukcesu gospodarczego. Jednakże niesie to ze sobą określone problemy związane z niewydolnością systemu komunikacyjnego (przede wszystkim w godzinach szczytu), konfliktami w gospodarce gruntami i degradacją krajobrazu.

Ciekawych informacji o zróżnicowaniu wewnętrznym obszaru metropolitalnego dostarcza analiza wybranych wskaźników odnosząca się do jego określonych fragmentów. Wskazuje ona na wyraźną polaryzację obszaru i tendencje rozwojowe. Najbardziej dynamicznie rozwija się rdzeń OM, najwolniej zaś gminy poza obszarami urbanizowanymi.

W zakresie przedsiębiorczości można zauważyć wyraźną tendencję w zakresie zmiany liczby zarejestrowanych podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców w bezpośredniej strefie podmiejskiej Trójmiasta. O ile w połowie lat 90. ub. wieku poziom przedsiębiorczości był na tych obszarach podobny do obszarów uzupełniających, o tyle współcześnie cechuje się on znacznie większą dynamiką rozwoju i coraz bardziej upodobnia się do rdzenia metropolii.

Tabela 3. Poziom przedsiębiorczości mieszkańców (liczba zarejestrowanych podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców), 1997-2013

Wyszczególnienie	1997	2001	2005	2009	2013
Polska	67	87	95	98	106
woj. pomorskie	70	97	103	112	118
Obszar Metropolitalny	77	105	112	121	130
Rdzeń OM (Trójmiasto)	91	122	130	141	155
Strefa podmiejska	66	91	99	109	120
Pozostałe obszary	62	85	90	97	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Liczba udzielonych noclegów w Obszarze Metropolitalnym jest w przeliczeniu na mieszkańca na dwukrotnie wyższym poziomie niż przeciętnie w kraju i w okresie ostatnich kilkunastu lat wykazuje tendencję wzrostową po spadku pod koniec lat 90. ub. wieku. Interesujące, że zdecydowanie największy wzrost liczby udzielonych noclegów odnotowały obiekty z Trójmiasta (prawie dwukrotny wzrost w latach 1997-2013), podczas gdy strefa uzupełniające OM (w tym pas gmin nadmorskich i Kaszub) wykazują w tym zakresie stabilizację. Wskazuje to na wzrost znaczenia Gdańska, Sopotu i Gdyni w turystyce biznesowej i krajoznawczej oraz stabilizację terenów nadmorskich w turystyce pobytowej.

Tabela 4. Liczba udzielonych noclegów na 1000 mieszkańców, 1997-2013

Wyszczególnienie	1997	2001	2005	2009	2013
Polska	1434	1210	1274	1442	1635
woj. pomorskie	3117	2472	2387	2602	2852
Obszar Metropolitalny	3452	2640	2580	2915	3284
Rdzeń OM (Trójmiasto)	1851	1867	2006	2633	3228
Strefa podmiejska	2551	1581	1229	1452	1550
Pozostałe obszary	6381	4378	4144	4117	4351

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Korzystnie należy ocenić poprawę poziomu skolaryzacji przedszkolnej (dzieci 3-5 lat) na obszarach położonych poza Trójmiastem – o ile w 2004 roku zaledwie co czwarte dziecko chodziło do przedszkola, o tyle aktualnie co trzecie nie uczestniczy w edukacji przedszkolnej. Zauważalny jest znacznie szybszy wzrost wartości analizowanego wskaźnika w strefie podmiejskiej Trójmiasta, niż na obszarze uzupełniającym – wynika to z większej podaży niepublicznych placówek publicznych.

Tabela 5. Odsetek dzieci w wieku 3-5 lat uczęszczających do przedszkoli (%), 2004-2012

Wyszczególnienie	2004	2006	2008	2010	2012
Polska	38	45	53	63	70
woj. pomorskie	33	38	45	57	66
Obszar Metropolitalny	35	41	47	59	69
Rdzeń OM (Trójmiasto)	50	55	61	69	77
Strefa podmiejska	26	33	41	56	69
Pozostałe obszary	25	29	35	49	60

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W zakresie dostępności do służby zdrowia (na poziomie podstawowym – przychodni rodzinnych) zauważalna jest duża poprawa na obszarach poza trójmiejskich. O ile jeszcze w połowie lat 90. ub. wieku różnica pomiędzy Trójmiastem a jego strefą podmiejską lub pozostałymi obszarami była bardzo zauważalna, o tyle aktualnie różnica pozostała znikoma. Symptomatyczny jest fakt, że rozwój placówek medycznych następował szybciej na dalej położonych obszarach metropolii, niż w strefie podmiejskiej Trójmiasta – wiązało się to z zapewnieniem obsługi medycznej mieszkańców z tych terenów przez przychodnie z Trójmiasta.

Tabela 6. Liczba przychodni na 10000 mieszkańców, 1997-2013

Wyszczególnienie	1997	2001	2005	2009	2013
Polska	1,6	1,5	3,2	4,3	5,1
woj. pomorskie	1,6	1,4	2,3	3,4	4,0
Obszar Metropolitalny	1,7	1,3	2,1	3,3	4,1
Rdzeń OM (Trójmiasto)	2,5	1,9	2,2	3,5	4,4
Strefa podmiejska	0,8	0,7	1,7	2,9	3,7
Pozostałe obszary	0,8	0,8	2,3	3,2	3,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Analiza benchmarkingowa

Powszechnie podkreśla się, iż nie można znaleźć i opracować jednego uniwersalnego wzoru na rozwój, gdyż uwarunkowania historyczne, obowiązujące systemy polityczno-gospodarcze, jak również zmieniające się paradygmaty rozwojowe sprawiają, że każdy obszar jest unikatowy (Dziemianowicz 2008). Hughes (2000) oraz Marden (2007) – założyciel w 1897 r. czasopisma *Success Magazine* -stwierdzają wręcz, iż sukcesu nie można skopiować i skutecznie go naśladować. Sugerują jak największe ograniczenie działań naśladowczych i rozwijanie zachowania kreatywnego. Jednakże wydaje się, że skatalogowanie najlepszych i najbardziej efektywnych przykładów czynników inicjujących i kreujących sukces na danym obszarze może być pomocne w kształtowaniu polityki rozwoju na innych obszarach. Zgodnie z zasadą porównywania z najlepszymi (*benchmarking*), możliwa jest poprawa w słabiej rozwiniętych regionach, dzięki poznawaniu doświadczeń lepiej zagospodarowanych obszarów i przenoszeniu od nich sprawdzonych rozwiązań (Zabala-Iturriagagoitiaet al. 2008). Nie należy jednakże z *benchmarkingu* czynić podstawowego paradygmatu rozwojowego.

Poniżej zestawiono informacje na temat wybranych wskaźników rozwojowych, istotnych z punktu widzenia obszarów wiejskich i małych miast, dla Poznańskiego i Wrocławskiego Obszaru Metropolitalnego, które porównano z badanym Obszarem Metropolitalnym.

Analizowany Obszar Metropolitalny na tle dwóch innych referencyjnych OM cechuje większy udział gmin miejskich – stąd też przykładanie większego znaczenia w rozwoju do małych i średnich miast jest kluczowe na tym obszarze. Ponadto cechuje się mniejszą liczbą gmin włączonych do obszaru urbanizowanego, podobnym udziałem wielofunkcyjnego obszaru przejściowego i mniejszą liczba jednostek o funkcjach rolniczych.

Tabela 7. Udział gmin według funkcji gospodarczych w 2010 (%)

Wyszczególnienie	Funkcja							
	gmina miejska	obszar urbanizowany	wielofunkcyjny obszar przejściowy	funkcje wybitnie rolnicze	obszar z przewagą funkcji rolniczej	funkcje turystyczne i rekreacyjne	funkcje leśne	funkcje mieszane
Polska	12	5	18	15	26	8	1	14
Wrocławski Obszar Metropolitalny	7	16	32	11	18	5	0	11
Poznański Obszar Metropolitalny	11	34	29	3	16	3	0	5
(Trójmiejski) Obszar Metropolitalny	28	12	33	9	5	5	0	9

Poziom przedsiębiorczości na badanym OM osiąga niższe wartości niż we porównywanych OM – stan taki nie zmienia się w okresie ostatnich dwóch dekad.

Tabela 8. Poziom przedsiębiorczości mieszkańców (liczba zarejestrowanych podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców), 1997-2013

Wyszczególnienie	1997	2001	2005	2009	2013
Polska	67	87	95	98	106
Wrocławski Obszar Metropolitalny	90	112	117	125	138
Poznański Obszar Metropolitalny	93	121	136	144	158
(Trójmiejski) Obszar Metropolitalny	77	105	112	121	130

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W zakresie liczby udzielonych noclegów badany Obszar Metropolitalny ma 2-3 – krotnie wyższe wartości niż w dwóch pozostałych OM. Na taką wartość wpływa przede wszystkim wysoka podaż bazy noclegowej na obszarze uzupełniającym OM, gdyż liczba korzystających z noclegów w samym Trójmieście, Poznaniu i Wrocławie pozostaje na zbliżonym poziomie. Wskazuje to na istotność funkcji turystycznej w rozwoju Obszaru Metropolitalnego.

Tabela 9. Liczba udzielonych noclegów na 1000 mieszkańców, 1997-2013

Wyszczególnienie	1997	2001	2005	2009	2013
Polska	1434	1210	1274	1442	1635
Wrocławski Obszar Metropolitalny	775	993	1182	1168	1345
Poznański Obszar Metropolitalny	1179	907	939	1114	1214
(Trójmiejski) Obszar Metropolitalny	3452	2640	2580	2915	3284

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Opisywany Obszar metropolitalny charakteryzują znacznie niższe wartości wskaźników w zakresie skolaryzacji przedszkolnej. W tym zakresie zarówno Wrocławski oraz Poznański Obszar Metropolitalny powinien stanowi wzorzec (benchmark) w zakresie prowadzonej polityki edukacyjnej.

Tabela 10. Odsetek dzieci w wieku 3-5 lat uczęszczających do przedszkoli (%), 2004-2012

Wyszczególnienie	2004	2006	2008	2010	2012
Polska	38	45	53	63	70
Wrocławski Obszar Metropolitalny	45	52	60	66	74
Poznański Obszar Metropolitalny	55	62	71	77	82
(Trójmiejski) Obszar Metropolitalny	35	41	47	59	69

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Również liczba dostępnych przychodni zdrowia w przeliczeniu na mieszkańca pozostaje na badanym OM na niższym poziomie niż na dwóch referencyjnych obszarach. W tym przypadku należy zwrócić większą uwagę na jakość świadczonych usług, niż na liczbę placówek oferujących swoje usługi.

Tabela 11. Liczba przychodni na 10000 mieszkańców, 1997-2013

Wyszczególnienie	1997	2001	2005	2009	2013
Polska	1,6	1,5	3,2	4,3	5,1
Wrocławski Obszar Metropolitalny	2,1	1,4	2,7	4,5	5,4
Poznański Obszar Metropolitalny	1,9	2,0	3,2	4,5	6,3
(Trójmiejski) Obszar Metropolitalny	1,7	1,3	2,1	3,3	4,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

SWOT parametryczny

Na podstawie wiedzy eksperckiej Autorów Raportu, praktycznych doświadczeń uczestników warsztatów/konsultacji społecznych (zorganizowanych w dniu 12.09.2014) oraz wiedzy menadżerskiej Zamawiającego przeprowadzona została ocena silnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń według metodologii „SWOT parametryczny".

Na pierwszym etapie wskazano na zestaw czynników w każdej z ćwiartek SWOT, którym później przyznano rangi określające wpływ na rozwój OM, istotność (w przypadku silnych i słabych stron) lub prawdopodobieństwo (w przypadku szans i zagrożeń).

Tabela 12. Macierz SWOT

	Silne strony	Wpływ	Istotn.	Wynik
S1	**Atrakcyjność geograficzna**	4	25	100
S2	**Przyrost naturalny na obszarach wiejskich**	4	25	100
S3	**Rozwój turystyki i rekreacji**	3	20	60
S4	**Dobre uwarunkowania produkcji rolnej**	3	10	30
S5	**Kaszubskie tradycje handlowe i kulturowe**	3	10	30
	Aktywność społeczna mieszkańców	2	5	10
	Różnorodność funkcjonalna	2	5	10

	Słabe strony	Wpływ	Istotn.	Wynik
W1	**Słaba dostępność komunikacyjna**	4	25	100
W2	**Zdekapitalizowana infrastruktura melioracyjna**	4	25	100
W3	**Krótki sezon turystyczny**	4	15	60
W4	**Negatywna polityka lokalna (partykularyzm)**	4	15	60
W5	**Spadek znaczenia rybołówstwa**	4	10	40
	Brak usług publicznych w małych miastach	4	5	20
	Niekontrolowana suburbanizacja	3	5	15
	Szanse	**Znaczenie**	**Prawdop.**	**Wynik**
O1	**Globalny rozwój turystyki**	2	4	8
O2	**Włączenie polityki wiejskiej do polityki regionalnej**	2,5	3	7,5
O3	**Polityka wspierające kooperację JST**	4	1,5	6
O4	**Utrzymanie aktualnej polityki rolnej**	3	2	6
O5	**Kontrurbanizacja**	2	2	4
	Zmiana ustawy o zagospod. przestrzennym	3,5	1	3,5
	Zagrożenia	**Znaczenie**	**Prawdop.**	**Wynik**
T1	Niewydolność systemu transportowego	4	3	12
T2	Prywatyzacja usług i funkcji publicznych	3	4	12
T3	Zapaść planistyczna	3,5	3	10,5
T4	Utrzymywanie mentalności PRL-owskiej	3,5	3	10,5
T5	Niewystarczające środki na rozwój OW	3	2	6
	Zła centralna polityka edukacyjna	3	2	6
	Upadek systemu kolejowego	3	1	3
	Spadek popytu na towary rolne	2,5	1	2,5

W dalszej fazie dla pięciu czynników z każdej ćwiartki przeprowadzono analizę wzajemnych powiązań, zadając po 25 razy następujące pytania:

- Czy dana mocna strona pozwoli nam wykorzystać daną szansę?
- Czy dana mocna strona pozwoli nam zniwelować dane zagrożenie?
- Czy dana słaba strona ogranicza możliwość wykorzystania danej szansy?
- Czy dana słaba strona potęguje ryzyko związane z danym zagrożeniem?

Tabela 13.Macierz konfrontacji

		Atrakcyjność geograficzna	Przyrost naturalny na obszarach wiejskich	Rozwój turystyki i rekreacji	Dobre uwarunkowania produkcji rolnej	Kaszubskie tradycje handlowe i kulturowe	Słaba dostępność komunikacyjna	Zdekapitalizowana infrastruktura melioracyjna	Krótki sezon turystyczny	Negatywna polityka lokalna (partykularyzm)	Spadek znaczenia rybołówstwa
		S1	S2	S3	S4	S5	W1	W2	W3	W4	W5
Globalny rozwój turystyki	O1	2	0	2	1	1	2	0	2	1	1
Włączenie polityki wiejskiej do polityki regionalnej	O2	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0
Polityka wspierające kooperację JST	O3	0	0	1	0	1	1	0	0	2	0
Utrzymanie aktualnej polityki rolnej	O4	0	0	0	2	0	0	1	0	1	0
Kontrurbanizacja	O5	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0
Niewydolność systemu transportowego	T1	0	0	1	0	0	2	0	0	1	0
Prywatyzacja usług i funkcji publicznych	T2	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0

Zapaść planistyczna	T3	0	0	0	0	0	1	0	1	2	0
Utrzymywanie mentalności PRL-owskiej	T4	0	1	1	0	1	1	0	0	0	0
Niewystarczające środki na rozwój OW	T5	0	0	2	2	1	0	0	1	2	0

0 – brak oddziaływania (związek); 1 – słabe oddziaływanie (związek); 2 – silne oddziaływanie (związek)

Suma siły oddziaływań lub liczba tylko silnych oddziaływań wskazuje nam powiązania pomiędzy czynnikami mogącymi mieć największy wpływ na rozwój OM w analizowanym zagadnieniu.

Tabela 14. Wynik analizy – suma siły oddziaływań

	Silne strony (S)	Słabe strony (W)
Szanse (O)	16	12
Zagrożenia (T)	11	12

Tabela 15. Wynik analizy – liczba silnych oddziaływań

	Silne strony (S)	Słabe strony (W)
Szanse (O)	3	3
Zagrożenia (T)	2	3

Przeprowadzone działania powinnywskazać wybór optymalnego scenariusza rozwojowego dla obszarów wiejskich i małych miast. Niestety w przypadku tego zagadnienia, które ma charakter terytorialny a nie sektorowy, zadanie jest utrudnione. Wynika to z bardzo zróżnicowanej listy silnych i słabych stron, które albo nie mają żadnego związku z wyznaczonymi szansami lub zagrożeniami (np. przyrost naturalny na obszarach wiejskich, zdekapitalizowana infrastruktura melioracyjna, spadek znaczenia rybołówstwa) albo są bardzo wrażliwe na otoczenie zewnętrzne zarówno w pozytywnym jak i negatywnym trendzie (np. rozwój turystyki i rekreacji, słaba dostępność komunikacyjna, negatywna polityka lokalna). Brak możliwości wskazania jednoznacznego scenariusza rozwoju obszarów wiejskich i małych miast OM skłania do postawienia dwóch ważnych wniosków o charakterze rekomendacji:

- obszary wiejskie i małe miasta ze względu na swój holistyczny zakres przedmiotowy wymagają kompleksowej polityki rozwoju oraz ciągłego monitoringu procesów tam zachodzących ze względu na dużą liczbę czynników oddziałujących na ich rozwój oraz dużą wrażliwość na dominujące w danym okresie szanse lub zagrożenia,
- w zakresie polityk sektorowych (transportowych, gospodarczych, społecznych, demograficznych, środowiskowych, energetycznych, edukacyjnych) należy każdorazowo rozpatrywać oddziaływanie podejmowanych działań na obszarze uzupełniającym w OM (obszary wiejskie i małe miasta), ze względu na wskazaną powyżej ich kompleksowość i jednocześnie dużą odmienność w procesach rozwojowych w porównaniu do rdzenia metropolii.

Propozycja koordynacji działań w ramach OM

W polityce regionalnej obszar rdzeniowy jest zazwyczaj postrzegany, jako centrum wzrostu społeczno-ekonomicznego i kulturowego, które wysyła impulsy rozwojowe na otaczające go obszary. Otoczenie ma bogate zasoby ludzkie i stanowi swoiste zaplecze rozwoju rdzenia; dostarcza siły roboczej, żywności i stanowi miejsce wypoczynku. Takie podejście polaryzuje przestrzeń metropolitalną i kształtuje jednokierunkowe powiązania funkcjonalne. Aby zapobiec tym raczej negatywnym zjawiskom wskazane jest tworzenie mechanizmów, które umożliwią dystrybucję niektórych zysków i korzyści osiąganych w centrach rozwoju na obszar ich zaplecza. Służyć temu ma promowana ostatnio idea partnerstwa miejsko-wiejskiego, która zasadza się na równorzędnym traktowaniu, czyli odejściu od podporządkowania obszarów wiejskich dynamicznie rozwijającym się miastom.

Współpraca taka może dotyczyć bardzo różnych płaszczyzn, na przykład: produkcji i zaopatrzenia w żywność, infrastruktury, wspólnej polityki proinwestycyjnej. Współpraca może być zawiązywana pomiędzy różnymi podmiotami; np. między JST, podmiotami sektora prywatnego i społecznego, organizacjami i różnego typu stowarzyszeniami. W przypadku analizowanego Obszaru Metropolitalnego można zaproponować następujący zestaw działań:

- Kontrola procesów suburbanizacyjnych w celu łagodzenia konfliktów przestrzennych i optymalnego rozwoju struktury przestrzennej na obszarach sąsiadujących z Trójmiastem. Współpraca jednostek terytorialnych powinna dotyczyć przede wszystkim wspólnego planowania i działań inwestycyjnych uwzgledniających interesy wszystkich stron. Może to dotyczyć na przykład systemu komunikacyjnego (bilety sieciowe, tabor transportowy, itp.), oczyszczania ścieków i utylizacji zanieczyszczeń, usług publicznych itp.
- Kształtowanie możliwości wykorzystania potencjału całorocznej bazy noclegowej w celu rozwoju funkcji turystycznej. Proces wydłużenia sezonu turystycznego powinien polegać na pełnym wykorzystaniu całorocznej bazy noclegowej oraz wydłużeniu aktywności usług i infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej. Należy przy tym uwzględnić także możliwości świadczenia usług zdrowotnych i rehabilitacyjnych, które mogą być realizowane przez cały rok. Wybrane obszary wiejskie i małe miasta powinny przygotować ofertę takich usług dla Trójmiasta. Usługi opiekuńcze mogę stać się specjalizacją w ujęciu lokalnym.
- Współdziałanie w zakresie poprawy zdolności systemu komunikacyjnego w odniesieniu do migracji wahadłowych. Należy stworzyć kompleksowy system połączeń komunikacyjnych dla osób dojeżdżających do pracy w ramach „jednego biletu" oraz kształtować system „park&ride".
- Stworzenie systemu produkcji żywności, jej przetwórstwa i dystrybucji w oparciu o żuławski obszar rolniczy.
- Dominujące funkcje obszarów wiejskich powinny być chronione – na ich podstawie powinna być budowana przewaga konkurencyjna miejscowości. Przeciwdziałanie konfliktom przestrzennym powinno nastąpić poprzez spójne i skuteczne ustawodawstwo metropolitalne.
- Powinien być zapewniony jednolity standard obsługi mieszkańców na całym Obszarze Metropolitalnym – szczególnie w zakresie administracji publicznej i edukacji.
- Powinno się dążyć do wzmacniania funkcji ponadlokalnych przez miasta powiatowe.

Podsumowanie

Syntetyczna odpowiedź na kluczowe pytania badawcze.

1. *Jak jest zróżnicowana struktura przestrzenna, funkcjonalna i morfologiczna systemu osadniczego OM? Które elementy systemu osadniczego wymagają aktualnie największej uwagi?*

W strukturze systemu osadniczego obszaru metropolitalnego można wyróżnić trzy strefy: 1) silnie zurbanizowaną strefę nadmorską z miastami centralnymi i ośrodkami uzupełniającymi 2) miasta i dynamicznie rozwijające się osady wiejskie położone w sąsiedztwie strefy 1 o zróżnicowanych funkcjach gospodarczych, 3) miasta i wsie zlokalizowane peryferyjnie, na ogół nieduże i z utrudnioną dostępnością komunikacyjną.

Szczególnej uwagi wymaga północna i zachodnia część OM, gdzie brakuje lokalnych centrów rozwoju i alternatywnych dla ekstensywnego rolnictwa funkcji gospodarczych (z wyjątkiem osiedli nadmorskich).

2. *W których częściach OM występuje największy wzrost wielkościowy miejscowości wiejskich?*

Najbardziej dynamiczny rozwój ludnościowy wsi ma miejsce w sąsiedztwie miast, w tym szczególnie we wsiach otaczających nadmorską strefę zurbanizowaną. Obszary te cechuje napływu mieszkańców z Trójmiasta, co stwarza problemy wynikające z niewydolnego systemu transportowego i systemu planowania.

3. *Czy zachodzi związek pomiędzy przemianami funkcjonalnymi miejscowości wiejskich a ich rozwojem gospodarczym?*

Obszary rozwoju ludnościowego i wzrostu znaczenia funkcji mieszkaniowej charakteryzuje największy rozwój gospodarczy.

4. *Jaka jest struktura funkcjonalna i rozmieszczenie przestrzenne małych miast?*

Biorąc pod uwagę strukturę przestrzenną i morfologiczną obszarów wiejskich i małych miast (z wyłączeniem nadmorskiego obszaru zurbanizowanego) można stwierdzić wyraźne różnice pomiędzy północnym i częściowo zachodnim fragmentem OM a pozostałym jego obszarem. W przypadku pierwszego trudno mówić o systemie małych miast, bo są one rozproszone podobnie jak sieć wsi. W pozostałej części obszaru metropolitalnego małe miasta tworzą gęstą sieć, ułatwiającą podejmowanie współpracy oraz wzajemne uzupełnianie się w zakresie handlu i usług.Największe znaczenie w obsłudze mieszkańców otaczających terenów (funkcje egzogeniczne) pełnią małe miasta: Nowy Staw, Gniew i Żukowo. Najmniejsze znaczenie w obsłudze usługowej ludności spełniają małe miasteczka nadmorskie (Hel, Jastarnia, Krynica Morska i Łeba).

5. *Jakie są podstawowe prawidłowości i trendy rozwoju przestrzennego strefy podmiejskiej OM?*

Rozwój strefy podmiejskiej OM wynika przede wszystkim z napływu nowych mieszkańców, wzrostu ich przedsiębiorczości oraz nowych inwestycji. W strefie tej rozwija się jednorodzinne budownictwo mieszkaniowe oraz wzrasta liczba firm produkcyjnych i usługowo-handlowych. Można oczekiwać osłabienia trendu napływu mieszkańców z Trójmiasta w związku z procesem kontrurbanizacji i dalszego napływu inwestycji w sektorze produkcyjnym i usługowym.

6. *Jakie jest natężenie i uwarunkowania procesów suburbanizacyjnych pod względem rezydencjalnym (demograficzno-mieszkaniowym), ekonomicznym czy infrastrukturalnym?*

W ostatnich kilkunastu latach można obserwować wzrost potencjału ludnościowego w sąsiedztwie Trójmiasta i wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych. W wyniku procesu suburbanizacji oraz naturalnych procesów demograficznych wzrasta

ogólna liczba mieszkańców wsi. Jednakże należy wyraźnie podkreślić, że cechy obszarów w bezpośrednim sąsiedztwie dużych ośrodków miejskich z uwagi na pełnione przez nie funkcje gospodarcze i silne powiązania z miastem odbiegają od cech tradycyjnych obszarów wiejskich. Odpływ mieszkańców miast na obszary podmiejskie dotyczy przede wszystkim osób w wieku produkcyjnym i przedprodukcyjnym. Dlatego społeczeństwo stref urbanizowanych odmładza się zaś miasta charakteryzuje proces starzenia się mieszkańców. Efektem koncentracji ludności w strefach podmiejskich jest rozwój ich funkcji mieszkaniowej i usługowej oraz rozbudowa infrastruktury społecznej i technicznej. Wśród negatywnych procesów należy wymienić przede wszystkim wzrost utrudnień związanych z dojazdami do pracy oraz degradację krajobrazu związaną z przejmowaniem przestrzeni pod nową zabudowę. Budownictwo mieszkaniowe niesie ze sobą pewne zagrożenia związane z „przeinwestowaniem" i „przeludnieniem", chaosem przestrzennym, zwiększoną presją na środowisko naturalne oraz degradacją lub fragmentacją siedlisk naturalnych.

7. *Jaki jest zasięg oddziaływania rdzenia rozwojowego OM?*

W bezpośrednim sąsiedztwie Trójmiasta położone są obszary urbanizowane, które charakteryzuje przede wszystkim rozwój funkcji mieszkaniowych i usługowych. Strefa taka ciągnie się na północy od Wejherowa po Pruszcz Gdański na południu. Jej zasięg w znacznym stopniu określa dostępność komunikacyjna; strefa rozszerza się bowiem wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych.

8. *Jakie jest zróżnicowanie kierunków produkcji rolnej OM?*

Rolnictwo OM nie ma szczególnych cech w zakresie kierunków produkcji rolnej; jest ona wielokierunkowa. Szczególne miejsce zajmują Żuławy Wiślane i dolina Wisły, gdzie przeważa towarowy kierunek produkcji roślinnej (zboża, buraki cukrowe i warzywa). Rejon kartuski wyspecjalizował się w produkcji drobiarskiej. Na północy i zachodzie przeważa ekstensywna produkcja roślinna.

9. *Czy na terenie OM występują specyficzne formy rolnictwa np. rolnictwo miejskie, które mogą mieć wpływ na jego rozwój?*

Rozwój rolnictwa na OM należy wiązać przede wszystkim z możliwościami zaopatrzenia w żywność obszaru rdzeniowego. Warunki takie spełnia specjalizacja produkcji warzywniczej i drobiarskiej. Powinien temu towarzyszyć rozwój przetwórstwa spożywczego.

10. *Czy na terenie OM zaobserwować można tendencje do odbudowy strefy żywicielskich miast? Czy tendencja trend taki może nasilić się w perspektywie strategicznej do 2030 roku i w jakich obszarach?*

Patrz pkt. 9. Rozwój produkcji warzywniczej i drobiarskiej powinien stanowić jeden z głównych priorytetów w strategii rozwoju obszarów wiejskich, gdzie taka produkcja występuje.

Spis literatury

- Bański J., 2006, *Geografia polskiej wsi*, PWE, Warszawa.
- Dziemianowicz W., 2008, *Konkurencyjność gmin w kontekście relacji władze lokalne – inwestorzy zagraniczni*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- *Gdański Obszar Metropolitalny*, 2011, Urząd Miejski w Gdańsku, Gdańsk.
- *Gdański Obszar Metropolitalny*, 2013, Statystyczne Vademecum Samorządowca, Urząd Statystyczny w Gdańsku.
- Hughes G., 2000, *Improving Regional Governance in the Information Society*, Materiały konferencyjne, The European Regional Information SocietyAssociation, Lyon.
- *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030*, 2012, MRR, Warszawa.
- Marden O.S., 2007, *He canwhothinks he can*, Adamant Media Corporation.
- Pankau F. (red.), 2006, *Studia nad obszarem metropolitalnym Trójmiasta*, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk.
- *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego*, 2009, Gdańsk.
- *Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020*, 2012, Sejmik Województwa Pomorskiego, Gdańsk.
- Zabala-Iturriagagoitia J.M., Gutiérrez-Gracia A., Jiménez-Sáez F., 2008, *BenchmarkingInnovation in the ValencianCommunity*, European Urban and Regional Studies, 15, s. 333–347.

Załączniki

Załącznik 1. - Rekomendacje dalszych prac analitycznych

Poniżej zaproponowano zestaw prac analitycznych poszerzających wiedzę o obszarach wiejskich i małych miastach OM oraz umożliwiających stałą obserwację występujących tam zjawisk społeczno-gospodarczych.

- Jednoznaczna delimitacja struktury funkcjonalnej regionu (na poziomie miejscowości), poszukiwanie specyfiki miejsca dzięki analizie funkcji wiodących.
- Kontrola procesów i skutków suburbanizacji – masowe rozlewanie zabudowy na tereny atrakcyjne pod względem przyrodniczym i krajobrazowym.
- Monitoring sytuacji konfliktogennych pomiędzy różnorodnymi funkcjami.
- Powiązania i relacje przestrzenne pomiędzy różnymi ośrodkami miejskimi i wiejskimi regionu – dojazdy do pracy, migracje, powiązania partnerskie, transportowe.
- Identyfikacja lokalnych centrów rozwojowych, ośrodków obsługi ludności w zakresie usługowym i handlowym.
- Diagnoza stanu społeczno-gospodarczego, uwarunkowania, procesy rozwojowe miast średniej wielkości (w większości przypadków miast powiatowych).

- Znaczenie organizacji pozarządowych w rozwoju obszarów wiejskich – jako instytucji tworzących relacje w obrębie Obszaru Metropolitalnego.
- Infrastruktura komunikacyjna, jako element wiążący w obrębie Obszaru Metropolitalnego – (1) powiązania obszaru uzupełniającego z rdzeniem, (2) powiązania pomiędzy poszczególnymi fragmentami obszaru uzupełniającego.
- Funkcja turystyczna – sezonowość, możliwości wykorzystania potencjału bazy noclegowej w rozwoju funkcji uzupełniających.
- Wskazanie dokładnych adresatów atrakcyjności obszarów wiejskich – przedsiębiorcy, mieszkańcy, turyści, etc.
- Rolnictwo – rola, specjalizacja, perspektywy, ochrona cennych gleb.
- Edukacja wiejska – zróżnicowanie dostępności i wpływ na zasoby kapitału ludzkiego.
- Formy współpracy miejsko-wiejskiej w obrębie Obszaru Metropolitalnego.
- Powiat – faktyczny czy iluzoryczny obszar funkcjonalny danej wspólnoty lokalnej.
- Współpraca wewnątrzpowiatowa a Miejskie Obszary Funkcjonalna – szansa czy zagrożenie intensyfikacji powiązań instytucjonalnych.